

НАЦИОНАЛЕН ВОЕНЕН УНИВЕРСИТЕТ "ВАСИЛ ЛЕВСКИ"

5006 гр. Велико Търново, бул. „България” №76

телефон: (062) 618 822; факс:(062) 618 899; e-mail: nvu@nvu.bg

ФАКУЛТЕТ „ОБЩОВОЙСКОВИ”

КАТЕДРА „НАЦИОНАЛНА И РЕГИОНАЛНА СИГУРНОСТ”

Деян Минков Хаджийски

**„ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА
ЛИЧНАТА СИГУРНОСТ”**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд на тема за придобиване на
образователна и научна степен
„доктор”**

Област на висше образование
9. „Сигурност и отбрана”

Професионално направление
9.1. „Национална сигурност”

Докторска програма по научна специалност
„Организация и управление извън сферата на материалното
производство (национална сигурност)”

Научен ръководител:

Полковник доцент д.н. инж. Георги Атанасов Георгиев

**Велико Търново
2020 год.**

Дисертационният труд и авторефератът са представени за предварително обсъждане пред разширен съвет на първичното звено катедра „Национална и регионална сигурност” на приемащо структурно звено факултет „Общовойскови” на Национален военен университет „Васил Левски”, гр. Велико Търново на 09.10.2020 год. След положително решение са насочени за официална защита пред научно жури в област на висшето образование 9. „Сигурност и отбрана”, професионално направление 9.1. „Национална сигурност“ и докторска програма по научна специалност „Организация и управление извън сферата на материалното производство (национална сигурност)”.

Докторантът е общински съветник в Общински съвет на Община Велико Търново. В различни периоди от придобиването от него на висше образование с ОКС „магистър“ до момента е бил хоноруван преподавател във Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ и Национален военен университет „Васил Левски”, гр. Велико Търново. Обучаван е в докторантура чрез самостоятелна подготовка.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12.01.2021г. от 11.00 часа в кабинет 2226 в катедра „Национална и регионална сигурност“ на факултет „Общовойскови“ на Национален военен университет „Васил Левски“, гр. Велико Търново.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в Институт „Научноизследователска и иновационна дейност” на Национален военен университет „Васил Левски”.

Автор: Деян Минков Хаджийски

Заглавие: „Психологически аспекти на личната сигурност”

Технически редактор: Иванка Георгиева

Коректор: Иванка Георгиева

Тираж: 20 броя

Отпечатан: _____. _____. 2020 год.

Издателство „Фабер“, Велико Търново, 2020

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Увод

В последните две десетилетия въпросът за сигурността става предмет на интензивни научни търсения и различни дискусии. Тази актуалност е обяснима с оглед на станалите геополитически, регионални и социално икономически промени и необходимостта не само да се търси адекватен за страната доктринален модел, съответстващ на новите реалности, но и да се работи за търсене на оптимално състояние, задоволяващо тази еволюционно заложена човешка потребност. Това обаче се оказва трудна задача и предизвикателство пред науката и практиката, главно поради сложната, многоаспектна и многопластова същност на самата сигурност, към която следва да се подхожда мултидисциплинарно, чрез използване на идеи, знания и инструментариум на различни естествени и обществени науки, където е и психологията.¹ Психологическата наука се намира в немалка част от общите сечения на разнопосочните дискурси към сигурността и има възможността да интегрира консистентните находки в цялостен подход към изследване на феномена. Нещо повече, самата сигурност традиционно се определя като преживяване, което съществува в континуума на чувството за лична безопасност, и благополучност. Речниковото определение като „спокойно душевно състояние на онзи, който смята, че няма нищо от което да се страхува” очевидно показва точно такова психологическо разбиране.² Но това изглежда не е достатъчно. Първо, защото свежда сигурността до преживяване на нивото на индивида и второ, защото липсата на страх, сама по себе си не е достатъчна да дефинира сложната същност на концепта. Така или иначе,

¹ Слатински, Николай. *Сигурността – същност, смисъл, съдържание*. София: Военно издателство, 2011, с.11

² Йончев, Димитър. *Равнища на сигурност*. София: Издателство НБУ, 2008, с.10.

макар и не съвсем състоятелно от страна на науката за сигурност, то показва един важен акцент – психологическия, който макар да се вижда на най-ниското ниво, засяга всички останали, обуславяйки редица причинно-следствени взаимозависимости в дихотомията обективно-субективно.

Днес безспорно е установено, че наличието на чувство за сигурност „не е достатъчен показател, че съществува реална сигурност”³. Но също така е вярно, че наличието на страх от заплаха, не значи непременно, че сигурността е застрашена. Тъкмо това обстоятелство показва, колко значим е психологическият аспект при оценката на тази сложна научна категория. От друга страна психологическите трактовки са ограничени и ориентирани предимно към индивидуалните преживявания, които се считат недостатъчни за обяснение и определение на сигурността, защото са „следствие, при това незадължително” на обективното ѝ състояние.⁴ Дори на нивото на личната сигурност, психологическата страна се приема за нейна част, наред със социалната и физическата.⁵ Без да се отрича подобно виждане за съдържанието на личната сигурност, следва да се добави, че и социалната и физическата сигурност имат преди всичко психологическо значение, не само като преживяване, но и като мотив за действие в една или друга насока. Личната сигурност, която се счита за недостатъчно оценена и проучена, макар и част от безспорно фаворизираната национална сигурност⁶ всъщност заслужава по-сериозно научно внимание не само, поради факта, че пряко засяга качеството на живота на отделния човек, но и поради факта, че в психологически план тя определя възприемането на по-горните нива, без да разграничава

³ Бузов, Вихрен. *Вземане на решения при кризи на сигурността*. Велико Търново: Абагар, 2009, с. 13

⁴ Йончев, Д. *Равнища на сигурност...*, с. 31.

⁵ Бузов, Вихрен. *Вземане на решения...*, с. 29

⁶ Йончев, Д. *Равнища на сигурност...*, с. 90.

обективно състояние и субективно преживяване. В този смисъл за отделния човек обективното състояние на глобалната сигурност едва ли може да повлияе положително усещането му за сигурност въобще, ако той се чувства застрашен по една или друга причина. Но чисто феноменологичният психологически подход не е достатъчен, дори в аспекта на личната сигурност, защото реалните факти съществуват, независимо от субективното им оценяване. Тяхното пренебрегване или отричане може да доведе до заблуди и лоши последици както за личната, така и за другите равнища на сигурност. Поради това всеки опит за разсъждение по темата за психологическата страна на сигурността и нейното влияние, следва да бъде балансиран между обективно и субективно, като се признава реалността на второто.

Актуалност на проблема

При изследване на психологическите аспекти на личната сигурност една от възможните научноизследователски задачи е свързана с това да се установи кои са факторите, които влияят върху личността и определят нейните възприятия, нагласи и усещания за сигурност. Казано по друг начин – важно е да се определи от какво зависи психологическият аспект на сигурността. Естествено тя е резултат на формиран се от опита когнитивно-афективен комплекс, през който индивидът оценява хора, ситуации и събития като опасни, или безопасни за него самия и близките му субекти. Съществуват редица социални явления, които имат по-пряко или по-косвено отношение към личната сигурност. Те традиционно са обект на социалнопсихологически изследвания, но някак извън този контекст. Престъпността, икономическите кризи, деструктивните масови прояви, природните бедствия и аварии, болестните епидемии и други, безспорно влияят върху чувството за сигурност, най-вече като оценка на средата, създавайки специфичен социалнопсихологически фон на

общественото моментно настроение. Но това не води до автоматично и еднакво за всички преживяване на сигурността. Социалната реалност става психологически факт, едва когато нейните страни се преработят когнитивно, емоционално и поведенчески от самия човек, от неговите убеждения, личностни диспозиции и особености. *Поради това едно и също социалнопсихологическо събитие може да бъде оценявано различно и дори коренно противоположно от отделните индивиди.* В контекста на личната сигурност това е важно обстоятелство, защото нейното субективно разбиране и повлияване е възможно само при отчитане на личностния момент в оценката на социалната реалност.

Обект на изследването е личната сигурност като преживяване.

Предмет на изследването е зависимостта на личната сигурност от психологически фактори.

Целта на настоящата дисертация е да покаже някои психологически зависимости на личната сигурност, които представят преживяването ѝ в един по-широк познавателен и социалнопсихологически аспект, на основата на определени личностни характеристики. Това предполага изпълнението на няколко изследователски **задачи**:

- Проучване и анализ на литературни източници в областта на сигурността, социалната психология и психологията на личността;
- Психологически анализ на личната сигурност;
- Проучване на социалнопсихологическите и личностни детерминанти на индивидуалната сигурност;
- Изследване на влиянието на някои личностни диспозиции и особености върху преживяването на сигурност.

С цел постигане на целта и решаването на научноизследователските задачи са оценени факторите, които влияят върху протичането на

психичните процеси и са свързани с възникването на различни психичните състояния, като в адаптиран към изследването обем е представена връзката им с психичните свойства на личността (характер, темперамент, насоченост, способности) в контекста на социалната реалност. На база на това е направен преглед на психологическите механизми за формиране на личностните очаквания и нагласи, свързани с личната сигурност.

Основната хипотеза се състои в допускането, че сигурността на индивида е в голяма степен психологически зависима от личностните му особености, които са основен фактор, определящ степента на влиянието на социалнопсихологическите условия върху нея.

Методология на изследването

Методологията на изследването е насочена към постигане на целта, изпълнение на задачите на изследването и потвърждаване на формулираната хипотеза.

Използвани са целесъобразни, адекватни на проблематиката общи и специфични методи на научно познание – теоретични и емпирични. Теоретичните методи на научното изследване, използвани при разработването на дисертационния труд са системен подход, процесен подход, ситуационен подход, програмно-целеви подход, анализ (теоретичен, системен и сравнителен), сравнение, конкретизация, обобщение, синтез, индукция и дедукция. Емпиричните методи на научното изследване, използвани при разработването на дисертационния труд са наблюдение, измерване, експеримент, прогнозиране, проучване, оценка и обработване на данни, факти, сведения и информация, както и статистически методи за обработка на данните (SPSS).

Чрез лично наблюдение са проследени и оценени факти, явления и процеси, определящи генезиса на разбирането за сигурността в т.ч. психологическите ѝ аспекти, породено от измененията в

геостратегическата среда, световната икономика и социалните отношения в страните от ЕС от края на 2019 год. и началото на 2020 год., както следва:

- проведените избори за Европейски парламент през 2019 год.;
- търговските взаимоотношения между САЩ, останалите страни от Г 7 (Великобритания, Германия, Италия, Канада, Франция, Япония) и Китай;
- излизането на Великобритания от Европейския съюз;
- направените постъпления от България за присъединяване към страните от споразумението от Шенген и Евронзоната;
- развитието на кризата с бежанците и обвързаността ѝ с политиката на Русия, Турция и Европейския съюз;
- обявяването от Световната здравна организация на разпространението на коронавируса за глобална пандемия и възникналите от това обстоятелство икономически, финансови ограничения и ограничения в социалния живот – регистрирано и оценено единствено като възможност за бъдещи научни разработки, поради това, че изследването е проведено значително по-рано, а дисертационният труд бе завършен и предаден на научния ръководител за оценка, когато пандемията бе официално обявена.

Методиката на проведеното научно изследване при разработването на дисертационния труд, позволи постигането на обективност, коректност и достоверност на резултатите. Същите са подобаващо нагледното представени обобщени и в завършен вид. Наблюдават се и първите доказателства в посока верификация на резултатите, но по естествен път, а не в принудителен ред.

Ограничения на изследването

Направените досега изследвания, в областта на психологията, сигурността и отбраната в последните две десетилетия, обогатиха и развиха теорията и практиката в тези два сектора на обществения живот в страната. Но високата динамика на промените, новите проявления на резултатите и перспективите за развитие, както на психологията, така и на сигурността и отбраната, изискват постоянно и още по-задълбочено изследване на проблематиката им с отчитане на промените в средата за сигурност във всички нейни аспекти.

Сложността на проблема и постоянното му задълбочаване, произтичащо от динамиката и многообразието на промените на съвременното общество, до голяма степен ограничава възможността за цялостното му изучаване, анализиране и описване, поради което са приети ограничения, както следва:

- Дисертационният труд не представлява цялостен, абсолютно завършен по отношение на статистическите данни анализ, но обобщава проблематиката, съвременните тенденции на развитието ѝ, като същевременно допринася за потвърждаване на все по-задълбочаващата се потребност от интердисциплиниране на използваното знание в мениджмънта на сигурността и отбраната.

- Поради спецификата и мащабите му (разработване на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“) изследването е свързано с обективната невъзможност в него да бъдат обхванати по-голям брой изследвани лица. Това обстоятелство не променя достоверността на резултатите, което се обосновава от неговия психологически, а не социологически характер. Поради това не е търсена представителност на извадката.

- Изследването не обхваща всички личностни и социалнопсихологически фактори на личната сигурност, тъй като те са много, различни са, като броят и същността им расте правопрпорционално на динамиката и многообразието на промените в средата за сигурност. Това обстоятелство наложи изследването да се ограничи до определен брой и вид фактори, които са не само значителни, но и достъпни за идентифициране с наличния инструментариум.

- Достоверността на резултатите се отнася към историческия момент, в който е проведено изследването. Поради димамиката на развитие на средата за сигурност ясно е изразена тенденцията за промяна на класическите мисловни и поведенчески модели, което изключва приемането на резултатите, като константни по времеви (исторически) критерий.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е в обем от 223 страници и се състои от увод, три глави, заключение, 4 приложения, библиография, декларация за оригиналност. Текстът без приложенията съдържа 24 таблици и 21 фигури. Приложенията общо съдържат 3 таблици. Списъкът на използваната литература се състои от 114 източника, от които 69 на кирилица и 45 на латиница. Съдържанието на дисертационният труд е структурирано както следва:

Увод	6
Глава първа. Личната сигурност в дискурса на разбирането за сигурността	14
1.1. Сигурността като научна категория	14
1.1.1. Същност на понятието сигурност	14

1.1.2. Сигурността като потребност	17
1.1.3. Видове сигурност	18
1.1.4. Нива (равнища) на сигурност	20
1.1.5. Свързани и допълнителни понятия	21
1.2. Сигурност на нивото на индивида	28
1.2.1. Личната сигурност като ниво (равнище)	28
1.2.2. Лична сигурност и лична несигурност	34
1.3. Психология на личната сигурност	39
1.3.1. Личната сигурност и образът на света	40
1.3.2. Сигурността като преживяване	43
1.3.3. Сигурността като мотивация	45
1.3.4. Когнитивен и емоционален аспект на личната сигурност	49
1.4. Изводи и проблемни въпроси от глава първа	58
Глава втора. Психологически детерминанти на личната сигурност	60
2.1. Личностни диспозиции и устойчиви характеристики	60
2.1.1. Емоционална стабилност	69
2.1.2. Оптимизъм	74
2.1.3. Личен контрол	78
2.1.4. Лична ценност	84
2.2. Социалнопсихологически фактори	89
2.2.1. Социална свързаност и междуличностни отношения	90
2.2.2. Влияния на макро средата	98
2.2.2.1. Медийни и интернет влияния	99
2.2.2.2. Социално-икономически условия	104
2.2.2.3. Престъпност и деструктивни прояви	107

2.2.2.4. Природни и техногенни бедствия и аварии	110
2.3. Изводи и проблемни въпроси от глава втора	114
Глава трета. Изследване на влиянието на личностните и социалнопсихологически фактори върху динамиката на чувството за сигурност	117
3.1. Постановка на изследването	117
3.2. Методика на изследването	118
3.2.1. Изследвани лица и процедури	118
3.2.2. Инструменти на изследването	120
3.3. Резултати и интерпретация	122
3.3.1. Дескриптивни статистики на скалите и анализ	122
3.3.2. Фактори, свързани със средата	135
3.3.3. Проверка на хипотезите на емпиричното изследване	142
3.4. Изводи и проблемни въпроси от глава трета	171
Общи изводи	177
Заклучение	181
Приноси на дисертационния труд	186
Библиография	187
Приложения	196
Публикации във връзка с дисертационния труд	221
Декларация за оригиналност	223

Забележка: номерацията на страниците е според оформянето на дисертационния труд.

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В Увода са представени основанията за разработването на този проблем. Определени и са обосновани актуалност, теоретична и

практическа значимост на са обектът и предметът, определена е целта и са изброени задачите дисертационен труд дисертационното изследване. Дефинирана е основната хипотеза. Уточнена е методиката на изследването.

Първа глава „Личната сигурност в дискурса на разбирането за сигурността“ дава основните теоретични положения на сигурността като цяло и в частност на психологията на личната сигурност.

В подглава 1.1 „Сигурността като научна категория“, структурирана в пет части, са анализирани и представени различни определения за сигурност, сигурността като потребност, видовете сигурност, нивата (равнищата) на сигурност, както и някои свързани и допълнителни понятия. Така са изяснени основните понятия от терминологията, което е необходимо, поради интердисциплинарността на темата на дисертационния труд, която е в контекста, както на националната сигурност, така и на психологията.

В подглава 1.2. „Сигурност на нивото на индивида“, чието съдържание е представено в 2 части, изложението се насочва към личната сигурност (ЛС). Същата, чрез определенията на Н. Слатински и Д. Йончев, е представена, като ниво или равнище на събирателното понятие сигурност. Направен е опит за сравняване на лична сигурност и лична несигурност (ЛН), като две страни на едно състояние или присъствие.

Психологическата страна на ЛС е показана **в подглава 1.3. „Психология на личната сигурност“**, във връзка с няколко основни категории:

- *Образ на света* (ОС), който е фундамент според феноменологичния подход на цялата психическа дейност и се състои от наследствени дадености и ранно придобит опит;

- *Преживяването*, което е общо понятие и включва всички психични процеси – когнитивни, емоционални и поведенчески;
- *Мотивацията*, която има тясна връзка с личната сигурност, чрез потребността, която пък е непосредствено след базисните физиологични потребности, а понякога ги „изпреварва”;
- *Когнитивната и емоционалната страна* на личната сигурност;
- *Психопатологията* – невротични, шизоидни и афективни разстройства, които безспорно и понякога най-видимо влияят на преживяването на ЛС и др.

За да се изясни по-добре преживяването на сигурността най-общо са представени мозъчните структури, които управляват *невропсихологически* реакциите на човека на външни и вътрешни стимули;

Изводите и основните проблемни въпроси са представени в подглава 1.4., както следва:

- Сигурността е многостранно и многопластово понятие, с което се означават различни състояния на системите, свързани с човешко присъствие. Независимо от многообразието на проявления ѝ, тя има една основна цел, заложена в нейната същност – да осигури стабилно състояние, позволяващо запазване на вида, нормалност на живота и условия за развитие.
- Сигурността е изследвана и научно обоснована, определени и описани са нейната същност, видовете сигурност, както и нивата на които тя се проявява. Всяко от петте ѝ нива има свои специфични характеристики, зависимости и възможности за регулиране.
- Колкото повече се снижава нивото, на което се разглежда сигурността, толкова повече нарастват променливите, които я определят. Така на нивото на индивида, те стават най-трудно изброими, защото в

отношението обективно – субективно се намесват множество фактори, както от социалнопсихологически, така и от личностен характер.

- В изследванията на сигурността личната сигурност е дефинирана и осъзната, но нейната психологически аспекти са недостатъчно представени в научно отношение. За това е необходимо интердисциплинарно знание.

- Сигурността на нивото на индивида е предимно субективна, като нейното преживяване е относително независимо от реалността. Поради това субективна сигурност или несигурност има само в личен план. Тази субективност се поддържа от влиянието на Аз-а. Човек не е само получател и рефлексор на сигнали от средата, а и проявява активност за тяхното съхранение. Освен това е възможно *субективната* сигурност (несигурност) да повлияе *обективната* такава.

- Връзката между обективното и субективно в дискурса на личната сигурност е в преживяването. Като най-обща психологическа категория то съдържа перцептивни, емоционални и когнитивни компоненти и предизвиква определени поведенчески отговори. В този контекст личната сигурност е с психологически процес. Най-ясно това се потвърждава при преживяването на несигурност или застрашеност.

- Оценката на личната сигурност е сложен психически процес. Активиран от стимули на средата или вътрешни такива, той зависи от редица фактори: представа за света (образ на света), обща нагласа, очаквания, взаимодействия на емоции и когниции на личността. Важна роля има Аз-а, като фактор, който „управлява” психичните процеси на личността и определя нейната личностна оценка.

Втора глава „Психологически детерминанти на личната сигурност” разглежда основните личностни и социалнопсихологически

фактори, които влияят на преживяването на личната сигурност. На обсъждане са поставени качества на личността, наречени черти, които доказано се свързват с оптималното функциониране на психиката и субективното усещане за благополучие, както и тези, идващи от средата и носещи социалнопсихологическо влияние.

В подглава 2.1. „Личностни диспозиции и устойчиви характеристики“ се дава общата теоретична основа на психологията на личната сигурност от гледна точка на нейната зависимост от определени личностни черти (диспозиции). Позоваването на диспозиционното направление е аргументирано от една страна със силното влияние на диспозициите (предразположености) върху преживяването на такъв разностранен и многопластов конструкт като личната сигурност (ЛС) и от друга – на възможността същите да бъдат изследвани със съответните инструменти (тестови методики). То включва теориите на Г. Олпорт, Р. Кетел и Х. Айзенк. С оглед на насоченост и оптималност на изложението, те са представени в необходимия съдържателен минимум, като акцента е поставен на такива черти (диспозиции), които най-тясно са свързани с ЛС. Това са:

- *Емоционална стабилност.* Това е качество, черта, характеристика или диспозиция, която пряко или косвено чрез „емоционално-афективен“ комплекс участва в оценката на хора и ситуации като заплашителни или не. Има пряка връзка с невротизма, който от своя страна е предиктор за лична несигурност или преживяване на застрашеност. По принцип емоционалната стабилност се приема за благоприятстваща преживяването на ЛС.

- *Оптимизмът* е едно или двуменсионна устойчива характеристика и стабилна диспозиция, с която се изразяват евентуални положителни очаквания за бъдещето. По принцип човек като цяло или е

оптимистично насочен или песимистично, но има и виждания, че може да бъде и двете. Оптимизмът се приема за благоприятстващ ЛС, както и песимизмът обратно – предпоставка за несигурност и застрашеност. Прекаленият оптимизъм обаче може да замъгли правилната преценка на ситуацияите и хората, и да застраши обективната сигурност.

- *Личен контрол*, наричан в литературата по-често **локус на контрола** (ЛК) е диспозиционно качество или генерализирано очакване, според което човек преживява убеждението, че нещата, които му се случват зависят от него самия или от външни намеси (други хора, обстоятелства, съдба, зодиакална принадлежност). По принцип е *външен* или *вътрешен*. Има основания да се предполага, че вътрешният локус на контрола влияе положително за преживяване на ЛС, но и обратното, може да доведе до „илюзия за контрол”. Външният ЛК повишава субективната зависимост от различни чужди намеси, което е неблагоприятно за ЛС, но може да оказва и обратното влияние – да я поддържа чрез „прехвърляне” на отговорността екстернално и да сменя моралното напрежение.

- *Лична ценност* (ЛЦ). Това е представата за себе си. Може да се свърже с Аз-концепцията, по К.Роджърс – просто с Аза. Не бива да се отъждествява обаче само с тази психоаналитична част от личността. В по общ и изследователски аспект обикновено се означава със **самооценка**. Същата съществува в широки съдържателни граници, като Азът винаги присъства и я стабилизира. По отношение на ЛС високата самооценка се приема за благоприятна даденост, защото показва автономност и относителна независимост. Същевременно обаче, може да се твърди, че високото самомнение би могло да бъде повод за тревожност, заради опасността от „загуба” на най-ценното – собствената личност.

В подглава 2.2. „Социалнопсихологически фактори“ са разгледани социалнопсихологическите фактори на личната сигурност. Те

са разделени съдържателно в две подгрупи – такива, свързани с междуличностните отношения и такива от макро средата.

Човек съществува в среда, в която сигурността му е изправена пред различни трудности и предизвикателства, които не са изцяло под контрола на личността. В този смисъл социалните контексти имат определено място, както за преживяването на личната сигурност, така и за оптималното му функциониране като цяло. Взаимните връзки, възникващи в този контекст, представени в резюме, са следните:

- *Междуличностните връзки* и взаимоотношения са най-непосредствените влияния на средата (микро среда). Социалните отношения могат да играят положителна или отрицателна роля във функционирането на личността. По принцип добрите социални връзки и взаимодействия водят до физическо здраве и субективно благополучие. Те засягат семейство, връзки с приятели и съседни, отношения на работното място, участие в обществения живо, граждански ангажименти и доверие между хората.⁷

- *Социалната свързаност* е важно условие за физическото и психическо съществуване. Множество изследвания категорично показват, че стремежът към свързаност, към установяване на междуличностни връзки и отношения, е дълбоко заложен и безалтернативен за психичното благополучие, което естествено включва и преживяване на сигурност. По този повод А. Величков пише „... установяването на близост с други хора и търсенето на защита от тях е дълбока психологическа потребност.”⁸

- *Социалната подкрепа* е най-полезната и видима страна на социалната свързаност, ключов компонент на взаимоотношенията. Тя има

⁷ Митева, Даниела. *Психология на оптималното функциониране*, Варна: ВСУ, 2012, с. 114

⁸ Величков, Ангел. *Психология на индивидуалното социално поведение..* София:, Албатрос, 2006, с.123.

пряко отношение към личната сигурност чрез осигуряване на допълнителни ресурси, а също така и косвено, чрез чувството за принадлежност и положителни емоции.

- *Доверието* е резултат на различни, предимно социални влияния, съществува в широк съдържателен смисъл и има дълбоко заложени еволюционни основи в човешкия стремеж към афилиация. Като отношение представлява вътрешна готовност да се окаже помощ или очакване да се получи такава.⁹ Отнесено към проблема за личната сигурност, доверието има благоприятно отражение, защото облекчава социалното взаимодействие и стабилизира социалните процеси. По този начин съдейства за общия психологически фон, през който хората възприемат и оценяват случващото се като опасно или безопасно.

Влиянията на *макро средата*, били те непосредствени или по-често опосредствани, съставляват значителна част от социалнопсихологическите детерминанти на ЛС. Те предизвикват определени преживявания, които в зависимост от личностните особености, поддържат или не ЛС. Макар да са много и различни, биха могли да се обобщят така:

- *Медийни и интернет влияния.* Това са най-значимите за сигурността на индивида фактори на средата, както поради тяхната масова разпространеност и достъпност, така и поради факти, че редица други източници на влияние, действат чрез тяхното посредничество. Когато се обсъжда медийното влияние върху личната сигурност¹⁰, връзката може да

⁹ Величков, Ангел. *Личната сигурност в големия град*. София: Албатрос, 2004, с. 75

¹⁰ Тук разглеждаме медийното влияние върху личната сигурност. Но медиите индиректно влияят и на националната сигурност, защото личната е част от нея, а също и директно, чрез изнасянето например на класифицирана информация. Медиите са част от арсенала на т.н. „мека сила”, чиято цел е да убеждава, да агитира и манипулира в подкрепа на определена значима кауза. За това се разглеждат като част от националната сигурност. (Из доклад на Б. Градинаров на Първа национална конференция по медийна сигурност, София: СУ Св. Климент Охридски, 12.06.2017 г.).

бъде позитивна, когато то е източник на стабилност и сигурност или негативна, предизвикваща нестабилност и несигурност. От психологическа гледна точка и двете имат съответните основания, но по-голям интерес представлява възможността за негативно влияние.

- *Социално – икономическите условия* представляват широк кръг материални и социални дадености, свързани с удовлетворяване предимно на базисните потребности на личността. Поради това са най-важна предпоставка за физическото, психическото и социално оцеляване и просперитане. В психологически план са важни за ЛС поради техния екзистенциален характер, който доминира не само емоционалната и когнитивна страна на преживяването, но и мотивира определени поведения. В зависимост от личностните диспозиции може да влияе положително, но по-често отрицателно при икономически кризи и социални неблагополучия.

- *Престъпност и деструктивни прояви.* Независимо от вида, от насочеността и начините на проявление, престъпността е важен фактор нарушаващ сигурността на всичките ѝ нива, но особено много засяга националната, въпреки все по-изразената тенденция за глобализиране.¹¹ Тъй като потърпевши или застрашени от престъпността са предимно хората (физическите лица), същата е социалнопсихологически фактор на *личната сигурност*. Деструктивните прояви са различни форми на масово или индивидуално асоциално поведение, което не може да се определи като престъпление (хулиганство, нерегламентирани протестни тълпи, „гражданско неподчинение“). Същите безспорно се отразяват на преживяването на ЛС, даже когато личността не е пряко засегната.

¹¹ Има се предвид международната и трансграничната престъпност, свързани с разпространение на наркотици, трафик на хора и кибер престъпления. Бел.авт.

- *Природни и техногенни бедствия и аварии* са извънредни ситуации без или с участие на човешкия фактор. Както в природните бедствия, така и в аварията, човек може да бъде непосредствено въввлечен и потърпевш, може да е пряк свидетел или да бъде информиран от медиите или друг източник. Трите случая на съпричастност определят, както характера на преживяването, така и поведенческата активност като цяло, което по принцип е негативно за ЛС. Въпреки, че тези ситуации за извън контрола на личността, нейната „намеца“ е предопределена с оглед на самосъхранителните тенденции, които могат да доведат както до паническа ирационалност, така и до психическа защита. Факторите, които ги определят са личностни особености, социална ситуация и личен опит.

В подглава 2.3. са направени изводи и очертани проблемни въпроси от глава втора. Те касаят следните моменти:

- Психологическите детерминанти на личната сигурност определят нейното субективно преживяване, тъй като влияят на поведението и на реалното ѝ състояние. Те могат да се разделят условно в две групи – свързани с личността и такива, произтичащи от социалнопсихологическите дадености.

- *Личностните черти и диспозиции* в много отношения са определящи възприемането на личната сигурност или нейната застрашеност. Съчетаването на определени характеристики, може да създаде устойчива нагласа, при която фактите от реалността и ситуацията да се приемат като опасност. При определени индивиди тя може да е доминираща и дори оформена като отделна „диспозиция за застрашеност“.

- *Емоционалната стабилност* е важна, дори определяща черта, защото емоцията е първият отговор на случващото се и тя повлиява по-

нататъшното когнитивно преработване на информацията, ако се стигне до цялостен процес на преживяване.

- *Оптимизмът* като личностна диспозиция доминира възприятието и оценката на много неща в живота. Доказано е, че оптимистите са по-устойчиви и понасят по-леко заплахите за разлика от песимистите, които по-често правят негативни оценки и формират очаквания за неблагоприятни изходи.

- *Личният контрол* е психически феномен, който от една страна кара човек да желае да контролира живота си, но от друга, когато е външен, пречи на това. При много индивиди (повечето), локусът на контрол е екстернален. Това влияе на очакванията и влошава адаптацията. Чувството за контрол е важно за когнитивните оценки на ситуациите, а неговото отсъствие може да се яви достатъчно основание за оценка на опасност.

- *Личната ценност*, като система от убеждения за Аза, засяга самооценката и самочувствието на индивида. По правило високата самооценка е благоприятна за преживяването на личната сигурност, но когато е неадекватна, може да подведе както оценките, така и поведението.

- *Социалнопсихологическите фактори* също са важни за преживяването на сигурността, защото човек е социално зависим и еволюционно, неговото благополучие (психическо и житейско) се е сложило и като функция на сложна система от междуличностни отношения и взаимодействия със себеподобните в различна степен на обобщеност. *Социалната свързаност*, принадлежност, добрите междуличностни отношения и особено *доверието* са социалнопсихологически фактори, които могат да повлияят чувството за сигурност положително. И обратното, социалната откъснатост, лошите

отношения и недоверие, могат да благоприятстват подозрителност и застрашеност. Въпреки важността на социалнопсихологическите условия, *определящи личната сигурност са устойчивите индивидуални особености*, макар че не са изключени и взаимни влияния.

- *Макросредата*, разбираана като всичко извън индивида и неговото непосредствено обкръжение, е източник на стимули и провокации, които могат да предизвикат непосредствени преживявания, или да формират относително устойчив социалнопсихологически фон, на конкретните преживявания. „Способността” на личната сигурност да се повлиява от абстрактни или дори въображаеми стимули, я правят до известна степен зависима от физически, социални и морални факти, които не са непосредствено достояние, а често са плод и на медийни внушения, страхове за бъдещето, опасения за посегателства или бедствия. Тяхното значение не бива да се подценява, защото в защита на сигурността си, хората могат да реализират неадекватни поведения, които да я застрашат още повече. И тук оценките и преживяването се определят от чертите на личността, при задължителната агентна роля на Аза.

Трета глава „Изследване на влиянието на личностните и социалнопсихологически фактори върху динамиката на чувството за сигурност” съдържа по същество изследването, неговите резултати, тяхното интерпретиране и съответните изводи.

В подглава 3.1. „Постановка на изследването“ се дава именно това.

Изследването е поставено в съответствие с общата *цел* на разработката – *да покаже някои психологически зависимости на личната сигурност, които свързват преживяването ѝ в един по-широк емоционално-познавателен и социалнопсихологически аспект, на основата на определени личностни характеристики.* Това предполага проверка на

няколко предварителни *допускания* (работни хипотези), които засягат връзки и корелативни зависимости между личностни черти и диспозиции, социалнопсихологически условия и субективното преживяване за сигурност.

Основната хипотеза е изградена на база на твърдението, че сигурността на индивида е предимно субективно преживяване, което зависи от личностните му особености в съчетание със определени социалнопсихологически влияния на средата.

Нейното доказване се свързва с проверка на следните допускания, които могат да бъдат определени като *подхипотези*:

- Допуска се, че по-голямата част от изследваните лица ще определят личната си сигурност като добра;
- Допуска се положителна корелация между личностните черти и диспозиции - емоционална стабилност, лична ценност, вътрешен локус на контрол и оптимизъм и определянето на преживяване на лична сигурност;
- Допуска се, че изследваните лица, които показват емоционална стабилност, по-високи самооценка, оптимизъм и вътрешен локус на контрола (адаптивен личностен тип), оценяват по-позитивно социалната си среда в сравнение с лицата от другия тип (неадаптивен).
- Допуска се, че изследваните лица, които оценяват положително социалната си среда имат по-изразено чувство за лична сигурност.

В теоретичен план изследването се основава на диспозиционното направление в теориите за личността, представено в концепциите на Г. Олпорт, Р. Кетел и Х. Айзенк. В този смисъл се изследват някои **общи** според Олпорт и Кетел черти, чието съчетаване (констелация) може да покаже съдържание на съставляващи според Айзенк черти. Същите при достатъчна затвърденост могат да се определят като *диспозиции* по

отношение на преживяването на личната сигурност и водят до привични реакции на стимулите на средата.

Методиката на изследването е представена в едноименната подглава 3.2.

В изследването участват 250 лица на възраст между 16 и 78 години. За целите на анализа на данните, изследваните лица са разпределени в пет възрастови групи. Извадката се състои от мъже и жени, които живеят в голям град (областен), малък град и село. По образование изследваните са с висше, средно и основно образование. Изследваните лица са подбрани на случаен признак, като стремежът е бил към социо-демографска разнообразност. Географски са почти от всички региони на страната. Анкетата и използваните тестове са анонимни.

Инструментите, които са използвани са:

- *Анкетна карта* за установяване на социалнопсихологически зависимости на чувството за сигурност и субективното му преживяване в дименсията сигурност – несигурност.

- *Скала за емоционална стабилност, част от Петфакторен въпросник, В. Тодоров.* Самооценъчният въпросник за измерване на основните черти на личността, така както са определени от модела на Голямата петорка, съдържа пет основни скали: 1) *екстраверсия*; 2) *благосклонност*; 3) *съзнателност*; 4) *емоционална стабилност* и 5) *отвореност към опита*. Въпросникът се състои от 60 айтема. Използваната в това изследване скала за емоционална стабилност се състои от 12 твърдения. Изследваните лица определят степента, в която са съгласни с твърденията, по 5-степенна скала от 1 – Не до 5 – Да. Повисокият бал означава по-висока емоционална стабилност.

- *Метод за оценка на локализацията на контрола (Радославова, Величков, 2005).* Методът съдържа 20 двойки твърдения, от които изследваното лице избира едното. Пет от твърденията са маскиращи и не се включват в анализа на резултатите. Общият бал се изчислява като брой отговори, съответстващи на ключа. По-високите оценки по метода са показателни за външна локализация на контрола.

- *Тест за самооценка на Розенбърг.* Скалата на Розенбърг е еднодименсионална скала за измерване на аспекти на самооценката като лична ценност, самоувереност, задоволство със себе си, самоуважение. Методът се състои от 10 твърдения. Изследваните лица изразяват степента на съгласие с твърденията чрез 5-степенна Ликертова скала от 1 – напълно несъгласен до 5 – напълно съгласен. Общият бал се получава чрез събиране и усредняване на отговорите на изследваните лица от всички айтеми. По-високият бал означава по-висока самооценка.

- *Личностен тест за оптимизъм (Радославова, Величков, 2005).* Скалата за оптимизъм е съставена от 10 твърдения. Изследваните лица посочват степента, до която са съгласни с твърденията, по 5-степенна Ликертова скала от 1 – напълно несъгласен до 5 – напълно съгласен. Общият бал се получава чрез събиране и усредняване на отговорите на изследваните лица от всички айтеми. По-високите балове по-висок оптимизъм.

Статистическите анализи в настоящата разработка са осъществени с помощта на програмата IBM SPSS Statistics, версия 20. Приложени са следните методи на статистически анализ:

- 1) Описателни статистики за качествени и количествени данни: честотни и процентни разпределения, мерки за централна тенденция, мерки за разсейване.

2) Статистически методи за проверка на хипотези:

- Параметрични методи: Т тест за независими извадки (Independent Samples T Test); еднофакторен дисперсионен анализ (One-Way ANOVA); йерархичен клъстърен анализ.

- Непараметрични методи: Pearson Chi-Square, коефициент на ординална корелация Spearman's rho, непараметричен тест за разлики между две независими групи на Ман-Уитни (Independent Samples Mann-Whitney U Test), непараметричен тест за разлики между две или повече независими групи на Крускал-Уолис (Kruskal-Wallis Test).

3) Методи за графично онагледяване на данните и резултатите: кръгова графика, стълбовидна графика.

В подглава 3.3. „Резултати и интерпретация“ са обобщени, осмислени и представени резултатите от проведеното изследване и тяхната интерпретация.

Личностни фактори

1. *Емоционална стабилност.* Показва относителен паритет на показващите емоционална стабилност и на тези, които са по-лабилни. Процентно обаче стабилните (53%) превишават емоционално нестабилните – 47%. Това обстоятелство не бива да се преувеличава, защото една значителна част от изследваните, които се намират близо до средната (3.52) стабилност, макар да са от двете й страни. Поради това е възможно двама души с почти еднакви тестови резултати да бъдат определени като емоционално стабилни или емоционално лабилни. Дескриптивните статистики с отлична вътрешна консистентност показаха, че мъжете са по-емоционално стабилни от жените, възрастните са по-емоционално стабилни от младежите (до 25 г.). Следва да се отбележи, че по-ниската емоционална стабилност не бива да се приравнява с невротизма като супер черта.

2. *Локус на контрола.* Средната стойност на локус на контрола е 7,34. Под нея (интернали) са 133 лица или 53,2 %. Над средната (екстернали) са 117 лица или 46,8 %. Това процентно разделение също трябва да се приема общо информативно и насочващо, поради споменатите по-горе причини. Лекото 6% преобладаване на показващите вътрешен локус, не бива да се абсолютизира и вероятно се дължи на процентното преобладаване на младежите в извадката (около 60% до 35г. възраст).¹²

3. *Самооценка.* Средната е 3,90. Под средната са 111 лица или 44,4 %, а над средната са 139 лица или 55,6 %. Тази картина представя най-общо и до голяма степен схематично представата на респондентите за собствена ценност. Това е така, поради споменатото наличие на значителна част от тях, показващи стойности около границата (3,90). Следователно не може да се направи категоричен извод за преобладаване на ниска самооценка само на тази основа. Напротив, този резултат показва по-скоро реализъм и липса на много „розови“ представи за себе си. Ако тези представи генерират неадекватно завишена самооценка, те имат негативно влияние върху ЛС и самочувствието. Прави впечатление, че статистически най-ниска самооценка показват младежите (до 25 г.) в сравнение с другите възрастови групи.¹³

4. *Оптимизъм.* Средната оценка е 3,88. Под средната (песимисти) са 104 лица или 41,6 %, а над средната (оптимисти) – 146 лица или 58,4 %. Формално погледнато процентно преобладават изследваните, които показват оптимизъм 58% срещу 42%.¹⁴ Това обаче не означава, че първите

¹² Смята се, че хората живели в условията на тоталитарна държава и силно регулирано общество по принцип имат външен локус на контрола. Тяхното възпитание и манталитет често се изразяват в убеждението „Нищо не зависи от мен”.

¹³ **Обяснение** е направено в текста на дисертацията.

¹⁴ Интересно е, че по отношение на оптимизма за бъдещето, резултати около 50% показват и някои социологически проучвания, правени от агенции с представителни извадки.

са абсолютни оптимисти, а вторите – песимисти. И тук наличието на значителен брой изследвани лица около средната стойност от 3,88, прави разграничаването твърде условно, а категоричният резултат по-скоро ориентиран. Не се откриват статистически значими различия между възрастовите групи и пола на изследваните.

5. *Негативни очаквания.*¹⁵ Данните от изследването показват, че средната оценка е 2,82. Под средната (хора, които не са склонни да поддържат негативни очаквания) са 130 лица или 52 %, а над средната (хора с тенденция към повишени негативни очаквания) – 120 лица или 48%.

Показващите по-високи резултати и по-ниски по отделните изследвани черти (диспозиции) условно бяха разделени в две групи: адаптивен тип и неадаптивен тип изследвани лица (ИЛ).

Фактори, свързани със средата

Проучено е и влиянието на различни външни фактори върху чувството за лична сигурност. В отговор на въпрос от анкетата „Кое от изброените неща влияе най-много на чувството Ви за сигурност?“ изследваните лица са ранжирали пет фактора: 1) международното положение, 2) икономиката на страната (безработица), 3) престъпността (вкл. битовата), 4) медии и интернет и 5) слухове и разкази на познати. Резултатите под формата на процент от изследваните лица, които са поставили всеки от факторите на първо и второ място, са показани в следната таблица и диаграма:

¹⁵ Негативните очаквания не са „обратни“ на диспозицията за оптимизъм. В този смисъл човек, който е оптимист може да има негативни очаквания по различни поводи и в различни ситуации, които преценява като неблагоприятни.

Таблица 1
**Процентно съотношение на факторите, влияещи върху
чувството за сигурност**

Фактори, влияещи върху чувството за лична сигурност	Неадаптивен личностен тип	Адаптивен личностен тип	Общо
Международното положение	36,4	33,6	34,8
Икономиката на страната	23,4	17,5	20,0
Престъпността	18,7	19,6	19,2
Медии и интернет	56,1	58,0	57,2
Слухове и разкази на познати	65,4	71,3	68,8

**Фиг. 1. Процентно съотношение на факторите, влияещи върху
чувството за сигурност**

Като обобщение може да се каже, че изследваните лица и от двата личностни типа показват близки резултати в приоритетността на тези външни фактори. Най-голямо е влиянието на „Слуховете и разказите на познати” – 68,8%, последвано от „медии и интернет” – 57,2%. Тук обяснението е, че ИЛ несъзнателно свързват външния фактор (социален, политически или икономически с *източника*). Поради това тези два показателя следва да се разглеждат не толкова като фактори на средата, а като информационен феномен.

Специално беше изследвано доверието, като значим социалнопсихологически фактор, силно касаещ личната сигурност. Резултатите са показани в следните таблица и диаграма:

Таблица 2
Процентно съотношение на приоритета на доверие при лицата от двата типа

Доверие в	Неадаптив	Адаптивен	Общо
	ен тип	тип	
Най-близките роднини	86,0	85,3	85,6
Колеги	0,9	3,5	2,4
Приятели	12,1	9,8	10,8
Държавата и институциите	0,9	1,4	1,2

Фиг. 2. Процентно съотношение на приоритета на доверие при лицата от двата типа

От таблицата и фигурата ясно се вижда изключително голямото декларирано доверие към най-близките хора – 85,6% и изключително малкото доверие в държавата и институциите – средно 1,2% за двата типа. Макар по-подробно обяснение да е дадено в текста на дисертацията, тук следва да се отбележи, че става въпрос за ранжиране, т.е. остойносттаване на доверието. Това значи, че този, който е дал приоритет на близките си, съвсем не отрича държавата като обект на доверие. Колкото до това, че

държавата и институциите се оценяват по-слабо, това вероятно се дължи на медийните внушения.

Проверка на хипотезите на емпиричното изследване

Хипотеза 1 се отнася до допускането, че по-голямата част от изследваните лица ще определят личната си сигурност като добра.

Преди да се покажат резултатите, следва да се направи уточнението, че въпросът за определянето на сигурността е зададен най-общо с три възможни отговора: да, почти и не. Не са дадени възможности за определяне на това „в какво сигурен“¹⁶ Резултатите от анализа са представени в следната таблица:

Таблица 3
Честотно и процентно разпределение на отговорите на въпроса „Чувствате ли се сигурен?“

Отговори	Брой	Процент
Да	125	50,0
Почти сигурен	108	42,4
Не	17	7,6
Общо	250	100,0

Както се вижда от таблицата, половината от анкетираните 125 души са категорични, че се чувстват сигурни. Други почти толкова – 108 (42,45%) се чувстват почти сигурни. И само 17 души (7,6%) декларират несигурност. Ако се приеме отговорът „почти“ като по-скоро положителен, се оказва, че 234 (92,4%) души от извадката преживяват сигурност повече от застрашеност. Тези данни категорично говорят в полза на **потвърждаването на хипотезата**, но по-пълното ѝ доказване изисква анализ на връзките между социално-демографските променливи и

¹⁶ **Направено** е нарочно за да се види общото преживяване.

дадените отговори.¹⁷ Връзките между социодемографски променливи – възраст, пол, образователно ниво и населено място, и оценката за личната сигурност, са проверени с непараметрични тестове.

Като цяло може да се каже, че не се установяват статистически значими различия по пол, възраст и местоживееене на ИЛ и декларираната ЛС. Известна разлика има по признака образование, където леко преобладава съмнение в ЛС при лицата с по-високо образование, което е нормално.

Хипотеза 2 се отнася до допускането, че има връзка между личностните черти и диспозиции – емоционална стабилност, лична ценност, вътрешен локус на контрола и оптимизъм, и определянето на преживяване на лична сигурност.

Допускането за корелационни връзки е проверено чрез ординална корелация на Спирман (Spearman's rho), а резултатите са показани в таблица 4 и диаграмата от фиг. 3.

Таблица 4

Корелационни връзки между оценката за лична сигурност и личностни диспозиции

Оценка за лична сигурност	Емоционална стабилност	Лична ценност	Локализация на контрола	Оптимизъм
	0,37**	0,21**	-0,14*	0,19**

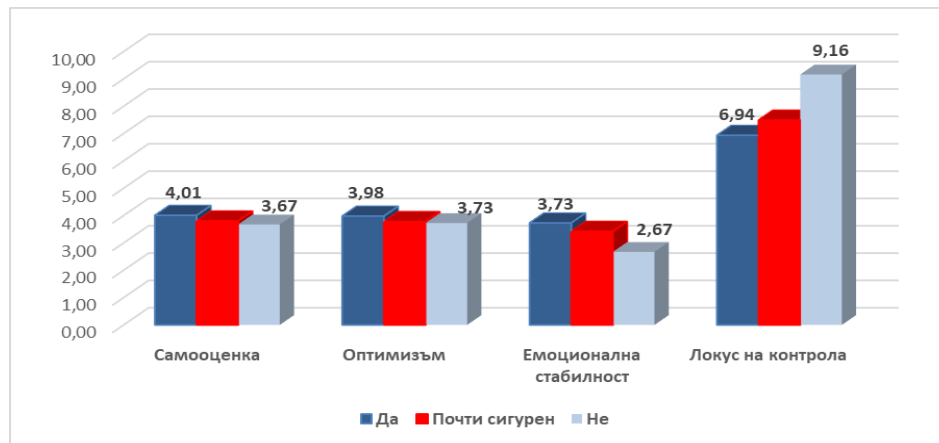
* Корелацията е значима на ниво 0,05

** Корелацията е значима на ниво 0,01

Корелационният анализ установява умерена положителна връзка на оценката за лична сигурност с емоционалната стабилност. Наблюдават се слаби положителни корелационни връзки на чувството за лична сигурност със самооценката и оптимизма. Връзката с локуса на контрола е слаба и

¹⁷ Този анализ е в текста на дисертацията.

отрицателна, което означава, че екстернално ориентирани лица са склонни да преживяват по-ниска лична сигурност и обратно – интерналите оценяват по-високо личната си сигурност.

Фиг. 3. Корелационни връзки между оценката за лична сигурност и личностни диспозиции

От данните, онагледени на фигурата, може да се направи извод, че изследваните лица, които преживяват липса на лична сигурност, се характеризират с най-ниско ниво на емоционална стабилност, лична ценност и оптимизъм и са най-екстернално ориентирани, и обратно – хората, които декларират, че се чувстват сигурни, са със значимо по-високи нива на изследваните личностни диспозиции.¹⁸

Тези данни са достатъчни за да може категорично да се аргументира становището за **потвърждаване на хипотезата**.

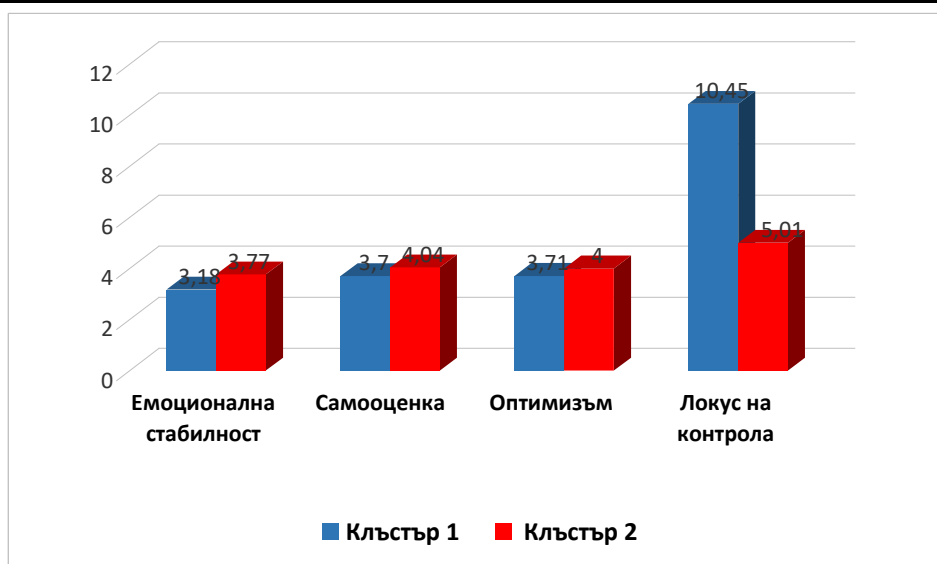
С цел провеждане на допълнителни анализи е приложен йерархичен клъстър анализ с очакването, че ще се формират **две групи** според степента на изразеност на личностните диспозиции Емоционална стабилност, Самооценка, Оптимизъм и Локус на контрола. В клъстър 1 попадат 107 (42,8 %) от изследваните лица, а в клъстър 2 – 143 лица (57,2

¹⁸ Психологическите обяснения на влиянията на изследваните диспозиции са дадени подробно във Втора глава на дисертацията. За това намираме, че психологически анализ за обяснение на хипотезата тук не е необходим. Бел авт.

%). В следващите таблица 5 и фигура 4 е показано сравнение между средните на личностните диспозиции в двата клъстър, извършено чрез Т тест за сравнение между независими извадки (Independent Samples T Test).

Таблица 5.
Сравнение между средните стойности на диспозициите Емоционална стабилност, Самооценка, Оптимизъм и Локус на контрола при лицата от двата клъстър

Личностни диспозиции	Клъстър 1	Клъстър 2	t	p
Емоционална стабилност	3,18	3,77	-7,030	0,000
Самооценка	3,70	4,04	-4,962	0,000
Оптимизъм	3,71	4,00	-4,411	0,000
Локус на контрола	10,45	5,01	22,363	0,000

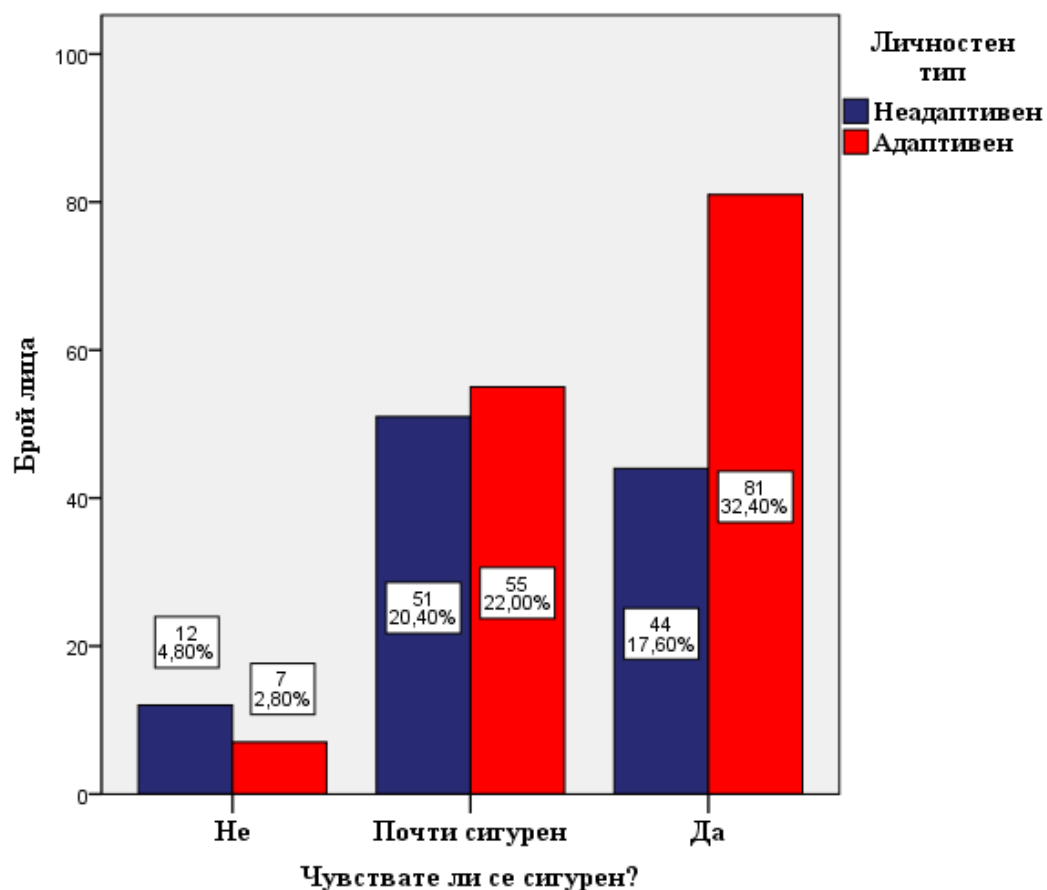
Фиг. 4. Сравнение между средните стойности на диспозициите Емоционална стабилност, Самооценка, Оптимизъм и Локус на контрола при лицата от двата клъстър

Данните показват, че лицата от двата клъстър се характеризират с различен личностен тип: включените в първия клъстър се характеризират с по-ниски нива на емоционална стабилност, самооценка, оптимизъм, както и с по-екстернална локализация на контрола (**неадаптивен личностен тип**), докато лицата, попадащи във втория клъстър, показват личностен

тип със статистически значимо по-високи нива на личностните диспозиции (адаптивен личностен тип).

За установяване на връзка между личностния тип и оценката за лична сигурност е проведен Pearson Chi-Square Test, чиито резултати показват, че личностният тип (адаптивен срещу неадаптивен) е значимо свързан с оценката за лична сигурност ($\chi^2 = 7,388$, $p = 0,025$).

От долната графика се вижда, че значително повече лица с адаптивен личностен тип съобщават, че преживяват чувство за лична сигурност; броят на тези, които се чувстват почти сигурни, от двата личностни типа е сходен (с преобладаване на адаптивните), и повече лица с неадаптивен личностен тип не се чувстват сигурни.

Фиг. 5. Съотношение на лицата от двата личностни типа според оценката им за лична сигурност

Условното разделяне на изследваните лица в две групи – адаптивни и неадаптивни, според резултатите от изследването на личностните диспозиции, е показателно, но доста общо. Логично е да се твърди за наличие на една значителна част от тях, които според стойностите на изследваните черти (диспозиции) попадат в средната част на условната скала за адаптивност – хора, флукутиращи между адаптивност и неадаптивност. Това наложи проверка на едно допълнително допускане, че има две *крайностни* групи изследвани – *крайно неадаптивни*, преживяващи преобладаваща *застрашеност* и *стабилно адаптивни*, преживяващи лична сигурност почти винаги. Това доведе до формулиране на нова трета хипотеза.

Хипотеза 3 *се отнася до допускането, че сред изследваните лица има такива, чиито личностни черти определят устойчива нагласа, която може да се определи като диспозиция за застрашеност. И обрано – наличие на крайно адаптивна група, която почти винаги преживява лична сигурност, относително независимо от ситуациите.*

За нейната проверка беше формирана (отделена) условна група от лица, които имат **едновременно** най-ниски стойности (крайно долните 1/3 от извадката) по самооценка, оптимизъм и емоционална стабилност и най-високи стойности (горните 1/3) по негативни очаквания и локус на контрола (т.е. са екстернали). Те се оказаха се 51 души.¹⁹ За тях е логично да се предполага, че много често или дори винаги ще са склонни да оценяват негативно ситуации, хора и събития от гледна точка на личната си сигурност. Поради това, че „нагаждат” оценката за ситуацията към

¹⁹ Следва да се подчертае, че тези 51 души не са 1/3 от извадката, защото представляват тези изследвани, които имат ниски показатели **едновременно** по всички изследвани диспозиции. Бел. авт.

диспозициите си. Следва да се подчертае, че те са в психологическа норма и едва ли стигат до „параноя”.²⁰

По същия начин беше направено сравнение в група лица с диспозиция за сигурност, които са с най-високите стойности (горните 1/3) по самооценка, оптимизъм и емоционална стабилност и най-ниските (долните 1/3) стойности по негативни очаквания и локус на контрола (интернали). Те са 70 души.

От този резултат може да се направи и извода, че крайно преживяващи се като застрашени са по-малко от крайно преживяващите са като сигурни.²¹ Това безспорно кореспондира с хипотеза 1, утвърждаваща виждането, че повечето изследвани ще се определят като такива с добра лична сигурност.

По социодемографски характеристики лицата с диспозиция на застрашеност (ДЗ) показват следната картина: жените преобладават над младежите, младите преобладават над възрастните, по-ниско образованите преобладават над по-образованите, а живеещите в големия град по-малко показват ДЗ.

По-нататъшното изследване на двете крайностни групи обобщено показва корелация на двете диспозиции с декларираната в анкетата сигурност. По отношение на факторите от средата двете групи показаха близки резултати, показани в следната графика.

²⁰ Възможно е да има единици с някакво невротично разстройство, но това е предмет на допълнително изследване от специалист. Бел. авт.

²¹ С цел по-голямо задълбочаване в изследването, прагът на изследвани лица от неадаптивната и адаптивната групи, „експериментално” беше свален до 20% от едните и другите в двата „края”. Резултатът, който се получи още повече затвърди очакването, че има хора преживяващи несигурност (застрашеност) или лична сигурност почти винаги. В този случай още по-застрашените се оказаха 8 души, а най-сигурните 19. Това показва още една тенденция, че в крайностните преживявания, разликата между сигурни и несигурни е още по-категорична.

Фиг. 6. Процентно съотношение на факторите, влияещи върху чувството за сигурност при лицата с диспозиция за сигурност (А) и с диспозиция за застрашеност (Б)

Процентно съотношение на факторите, влияещи върху чувството за сигурност при лицата с диспозиция за сигурност (А) и с диспозиция за застрашеност (Б).

На фона на близките резултати, следва да се отбележи двойно по-голямото влияние на *престъпността* при лицата с ДЗ и чувствително по-голямото влияние на *международното положение* със 7%.

По отношение оценката за социалната среда, лицата с диспозиция за застрашеност не се различават статистически значимо от лицата с диспозиция за сигурност по отношение на оценката на социалната среда. Що се касае до *доверието*, има статистически значима разлика по отношение на доверието в колеги – лицата с диспозиция за застрашеност имат по-ниско доверие в колегите си, по което се различават от лицата с диспозиция за сигурност.

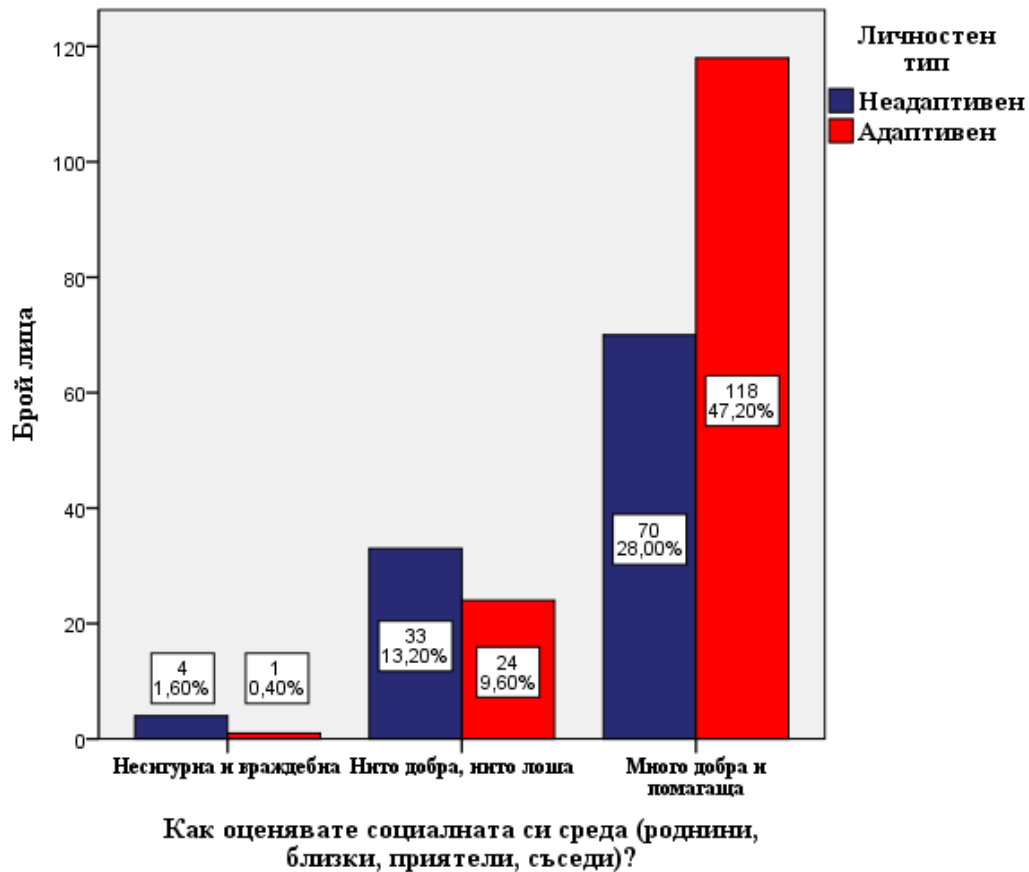
Хипотеза 4 се отнася до допускането, че изследваните лица, които показват емоционална стабилност, по-високи самооценка, оптимизъм и

вътрешен локус на контрола (адаптивен личностен тип), оценяват по-позитивно социалната си среда в сравнение с лицата от другия тип (неадаптивен).

Хипотезата за влияние на диспозициите върху оценката за социалната среда е проверена чрез непараметричен тест за разлики между независими групи (Independent Samples Mann-Whitney U Test), който показва, че има статистически значимо влияние на личностния тип върху перцепциите на индивидите за тяхната социална среда: лицата от адаптивния личностен тип (адаптивен личностен патерн) я оценяват по-позитивно в сравнение с тези, определени като неадаптивен личностен тип

Таблица 6.
Сравнение на перцепциите за социалната среда между лицата от двата кльъстъра

Личностен тип	N	Среден ранг	Mann-Whitney U	p
Неадаптивен личностен тип	107	112,99	6311,500	0,008
Адаптивен личностен тип	143	134,86		

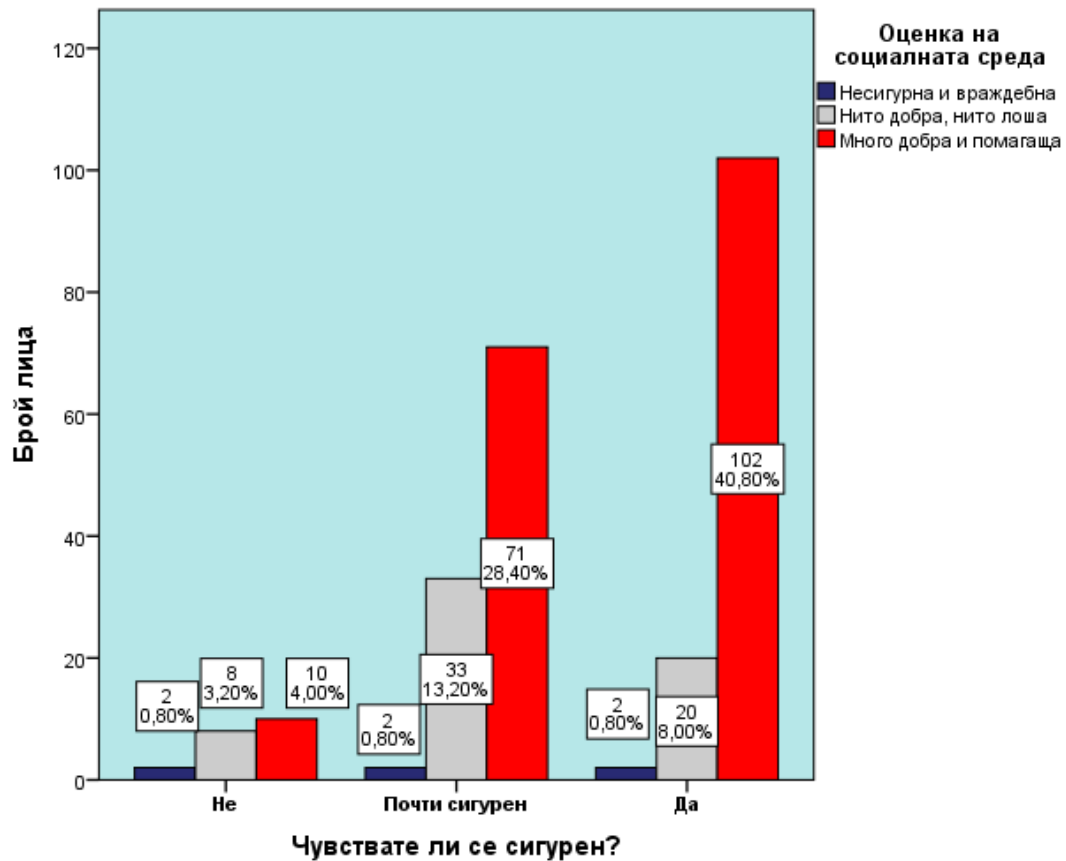
Фиг. 7. Съотношение на лицата от двата типа според оценката им за социалната среда

Картината от горната графика показва недвусмислено потвърждаването на **хипотеза 4**.

Хипотеза 5 се отнася до допускането, че изследваните лица, които оценяват положително социалната си среда, имат по-изразено чувство за лична сигурност.

Наличието на връзка между перцепциите за социалната среда и чувството за лична сигурност е проверено с Pearson Chi-Square тест ($\chi^2 = 16,110$, $p = 0,003$). Както се вижда от фигура 18, при трите категории изследвани лица преобладава оценката за социалната среда като „добра и помагача“. Общо за извадката това са 183 души или 73,2%. Макар този резултат сам по себе си да говори категорично в полза на потвърждаване

на хипотезата, интересно е да се види как се разпределя при трите категории, обособили се в отговора на въпроса „Чувствате ли се сигурен?“ (сигурен, почти сигурен, несигурен).

Фиг. 8. Съотношение на лицата от двата личностни типа според оценката им за лична сигурност

Естествено и очаквано най-много – 102 души (40,8%) се определят като сигурни. При тези, които се чувстват „почти сигурни“ броят е 71 души или 28,4%, а при несигурните той е 10 души (4%). От това може да се направи извода, че с намаляване на чувството (убеждението) за лична сигурност (ЛС), намалява и положителната оценка за собствената социална среда.

В подглава 3.4. са направени изводи и са дефинирани проблемни въпроси от главата:

- **Дескриптивните статистически резултати** на отделните **личностни диспозиции** на всички изследвани лица (ИЛ) по отношение на емоционална стабилност, локус на контрола, самооценка и оптимизъм, показват превес на положителните над отрицателните стойности. Този резултат е най-изявен при оптимизма (разлика 16% с песимизма) и най-малко при емоционалната стабилност (разлика 6%).

- Като част от факторите на средата, влияещи върху личната сигурност, могат да бъдат определени разказите на близки и познати, медийната среда и интернет средата като източници на информация. Интернет се оценява едновременно като източник на информация, но и като евентуална заплаха. Престъпността с 19,2% и икономиката на страната с 20% от отговорите, се оценяват относително ниско като фактор, определящ заплаха, предвид техния силно екзистенциален потенциал за влияние.

- **Доверието** като социалнопсихологически феномен на човешките отношения, повлиява преживяването на ЛС, като спомага за поддържане на специфичен фон за възприемане фактите от реалността. То съществува в конкретни отношения между субектите (хора, институции, управленски актове). Неговото наличие по принцип прави човека по-спокоен, самоуверен и открит, а неговото отсъствие увеличава съмненията, усещането за несигурност и уязвимост. Най-значимият резултат от изследването, в контекста на ЛС, е изключително високото доверие (85,6%) към „най-близките роднини”, а също така и изключително ниското доверие (1,4%) към държава и институции. Това показва, че хората са склонни да изпитват по-голямо доверие към персонализирани обекти (родители, братя и сестри) и доста по-малко към неперсонализирани (държава и институции).

- **Първата хипотеза**, че по-голямата част от изследваните лица ще определят личната си сигурност като добра, е потвърдена категорично. Съществуват обаче някои обстоятелства, предопределящи този резултат. Първото е, че респондентите не се ръководят от някакво определение за ЛС и следователно отговарят според собственото си усещане, при това в дадения момент. В този смисъл положителният отговор може да е повлиян от актуалните моментни обстоятелства и преживявания, а отрицателният – от настроението. В двата случая може да се предполага преобладаване на липса на непосредствена заплаха. Това кара хората да оценяват актуалната си сигурност като добра и стабилна, което съвпада с дълбокото им желание. Тук вероятно се намесват и психически защити, които „пречат” на по-широк и обективен поглед, включително в перспектива.

- При определяне на нивото на личната сигурност, респондентите, отговорили с „почти”²² очевидно клонят към положителност, защото този, който изпитва съмнение или усеща застрашеност от нещо, би избрал по-скоро отговора „не”.

- В процеса на потвърждаване или отричане на хипотезата, едва 7,6% от изследваните декларират липса на сигурност. Това е нормално, защото е невъзможно във всяко общество или ситуация всички да се чувстват сигурни или почти сигурни. Тук задължително следва да се отбележи, че изследването се проведе в ситуация на относителна стабилност (нормалност), което силно снижава негативното влияние на фактори на макросредата.²³

- **Втората хипотеза**, формулирана за изследване връзката на някои личностни диспозиции (емоционална стабилност, самооценка, оптимизъм

²² Разбирай оценили на личната си сигурност, като „почти” добра. Бел. авт.

²³ Много по-различен би бил отговорът, ако изследването е проведено през 1997-98 г. или след въвеждането на извънредното положение през март 2020 год. Бел. авт.

и локус на контрола) с преживяването на ЛС, също се потвърди според допускането за права пропорционалност. Спрямо средните стойности на изследваните диспозиции изследваните лица се групираха в две групи. Тези над „чертата“ бяха определени като „адаптивен личностен тип“ (АЛТ), а тези под нея – като „неадаптивен личностен тип“ (НЛТ). По отношение на ЛС бе установено, че ИЛ от АЛТ, които се чувстват сигурно, категорично преобладават над тези от НЛТ, което изразено в проценти е съответно 32,4% срещу 2,8%. Интересен е и фактът, че ИЛ от НЛТ съставляват значителна част от респондентите (17,6%), определящи се като сигурни, като същевременно същите са два пъти по-малко от тези от АЛТ и два пъти повече, при тези които заявяват несигурност. При определящите се като „почти сигурни“ бе установена почти еднаква представеност на двата личностни типа, с незначителен превес от 4% на адаптивните.

- **Третата хипотеза**, че сред изследваните лица от НЛТ има такива чиито личностни черти водят към устойчива нагласа, която може да се определи като *диспозиция на сигурност* (ДС), както и обратното – че след ИЛ от НЛТ има такива, чиито черти водят също до устойчива предразположеност – *диспозиция за застрашеност* (ДЗ), **се потвърди**. Същата се оформи в хода на самото изследване, когато се видяха сериозните разлики между двата личностни типа (адаптивен и неадаптивен). Чрез редуциране на извадката и игнориране на средните стойности по отделните диспозиции в двата клъстър, се установи отношение на лицата с ДС към тези с ДЗ 1,32:1 (в брой хора съответно 71 към 51 души). От тях като несигурни се определят 19 души, а броят на тези, с диспозиция за застрашеност е 51 души. Това се дължи на факта, че първите се определят като такива на база актуално субективно преживяване, а вторите са определени статистически, на база сходни

черти. С голям процент вероятност може да се предположи, че те по-лесно биха променили мнението си при евентуална промяна на ситуацията (промяна на външната среда).

- Установената в хода изследването тенденция диспозицията за застрашеност да бъде определена, като значим психологически фактор на ЛС, обоснова необходимостта да бъде направен анализ на социално-демографските показатели, които определят тази застрашеност. Резултатите показаха, че типичният представител на тази диспозиция е жена на възраст до 25 години с основно образование, живееща в град – без значение голям или малък. А най-сигурните – с диспозиция за сигурност, се представят от мъж на възраст от 26 до 35 години, с висше образование, живеещ в областен (голям) град.

- По отношение на **външните фактори**, влияещи върху ЛС, най-значима е разликата *в оценката за престъпността* между лицата с диспозиция на сигурност и тези с диспозиция на застрашеност. Последните два пъти повече са склонни да приемат престъпността, като непосредствена заплаха в личен план. От допълнително проучване и анализ се нуждае резултатът, който показва, че същите чувствително по-малко – със 7,5%, оценяват като личностно значим фактор състоянието на икономиката на страната. На този етап това може да се обясни с по-ниското образование и по-младата възраст, които водят до недооценка на фактора в аспекта на ЛС.

- **Допускането, че изследваните лица (ИЛ), които показват емоционална стабилност, висока самооценка, оптимизъм и вътрешен локус на контрола, представени със събирателното понятие адаптивен личностен тип (АЛТ), ще оценяват по-позитивно социалната си среда, в сравнение с тези от неадаптивния личностен тип (НЛТ), се доказва**

категорично. Тъй като същата е важен социалнопсихологически фактор, връзката на нейната оценка с преживяването на ЛС при АЛТ и при НЛТ е неоспорима. **Това ясно се вижда и от доказването на хипотеза 5,** а именно, че тези ИЛ, които оценяват положително социалната си среда ще имат по-изразено чувство за лична сигурност. Обобщено, **потвърждаването на** двете хипотези – **хипотеза 4 и хипотеза 5,** показва, че личностните диспозиции на АЛТ водят до позитивна оценка на социалната среда, както и това, че същото се свързва с преживяване на по-добра ЛС.

ОБЩИ ИЗВОДИ

- Сигурността е едновременно явление, процес, състояние, потребност и необходимост, отличаващи се с голямо съдържателно многообразие. За това тя трябва да бъде проследявана, тълкувана систематизирана и изучавана в дискурса на парадигмалните постановки на различни науки. В този смисъл нейното утвърждаване като отделна област на познанието е необходимо и резонно да търси тяхното обединяване. Същото може да доведе до разкриване на нови и различни връзки, зависимости и понятия, често възникващи от и промяната, която е вездесъща

- Научното идентифициране на сигурността не изключва, а напротив – извежда напред нейната свързаност с много други науки и дейности. Това утвърждава виждането за нейния интердисциплинарен характер, в който психологията има определено, важно, но все още недооценено присъствие. Тя е важна и дори незаменима при обяснението на редица важни страни и проявления на сигурността. Такива са преживяването на сигурността, като психологически феномен, поведението на личността и групите от хора, свързано с усещането за

сигурност/несигурност, личностните фактори на сигурността, социалнопсихологическата ѝ обусловеност, проблемът обективна-субективна сигурност, допълването на съдържанието на основни понятия, като нива (равнища), прагове и кризи на сигурността.

- Най-осезаемо и като че ли най-необходимо за проследяване и изучаване е психологическото обяснение на най-долното ниво на сигурност – това на индивида, т.е. личната сигурност. Това се обуславя от факта, че самата сигурност е необходима, както за системата на сигурността, така и за нормалното и благополучно физическо, психическо и социално съществуване на всеки отделен човек. Възприятията за това, обаче, са различни за отделните индивидите, които реагират също така различно в опита да задоволят своята потребност от сигурност. Поради това съвсем разбираемо е, че реакциите – били те вътрешни преживявания или външни поведения, се определят от редица фактори, които са обект на изследване, обяснение и регулиране от психологията. Личностните качества (диспозиции) и социалнопсихологическите влияния безспорно са детерминанти при оценката на хора, ситуации и действия. Тяхното изследване с доказаната валидност и надеждност на психологическите инструменти, дава възможност да се определят обхвата, величината и насоката на тези влияния. Така личната сигурност се очертава като най-достъпното ниво за намиране на приемливо обяснение на отношението обективно – субективно. Отражението в психиката на личността именно на това отношение определя възможността при наличие на външни условия, които предполагат обективна сигурност на индивида, той да преживява застрашеност. Именно тук психологията може да помогне, определяйки кои личностни характеристики (диспозиции) влияят при оценката на обстоятелствата и фактите от реалността.

- Много и различни са личностните качества, които имат отношение към преживяването на лична сигурност. На практика всяка, достатъчно затвърдена в личностната психологическа структура черта може да повлияе на сложния емоционално-когнитивен комплекс на оценка и не само на него. В споделяне на разбирането за важността на психологическите аспекти на личната сигурност, една от основните задачи на настоящото изследване беше да се определят онези, които имат най-близка връзка и логическа свързаност със сигурността, като общо събирателно понятие, и могат да се изследват надеждно. В резултат на изследването емоционалната стабилност, личностният оптимизъм, нивото на самооценка и локусът на контрола бяха установени, като основни диспозиционни личностни фактори. Резултатите от изследването, описани по-подробно в глава трета, могат да се обобщят така:

- Като цяло се потвърждават положителните стойности на изследваните диспозиции – диспозиция на застрашеност и диспозиция на сигурност;

- Очертаха се два условни типа на изследваните лица – адаптивен личностен тип (АЛТ) и неадаптивен личностен тип (НЛТ).

- Крайно адаптивните и крайно неадаптивните личностни типове позволиха да се разграничат две групи диспозиции. Едната (от АЛТ) беше определена като диспозиция на сигурност (ДС), а другата (от НЛТ) – като диспозиция за застрашеност (ДЗ).

По отношение на личната сигурност лицата, попадащи в тези две групи имат различна оценка на фактите на реалността. Това бе доказано при сравняването на тяхното отношение към влиянието на социалнопсихологическите фактори на средата.

- Въпреки достатъчно надеждното доказване на допусканията и свързаните с тях зависимости на личната сигурност, резултатите не следва

да се абсолютизират. Възможно е отделни индивиди, определени като такива с *диспозиция на сигурност* да бъдат разколебани от случайни, незначителни или дори въображаеми стимули от средата или интрапсихическата дейност. Възможно е и обратното – лица с *диспозиция за застрашеност* да проявят устойчивост при реални заплахи.

- Не трябва да се пренебрегва обстоятелството, че стремежът (потребността) от сигурност е еволюционно заложен и свързаният с това инстинкт, подобно на психическите защити може да „изкриви” представата за реалността, водейки до самозаблуда. Това предполага допълнително изследване на двете групи, включително с включване на нови променливи.

- Личната сигурност не е само преживяване, тя е и мотив на поведение. В този смисъл едно бъдещо изследване трябва да се насочи към търсене на отговор на въпроса „Как индивидите от двата личностни типа, или крайните им „представители” – тези с диспозиция за сигурност и диспозиция за заплаха, биха реагирали поведенчески при реални, измислени или внушени заплахи?”. Изследването би могло да потвърди или отхвърли виждането, че именно този аспект на личната сигурност има най-значимо практическо влияние в общия контекст на националната сигурност. Опитите за удовлетворяване на индивидуалната потребност за сигурност могат да доведат до различни, включително парадоксални поведения и при двата типа. Ето защо висшият мениджмънт в системата на сигурността трябва да се съобразява с факта, че хората, особено тези с диспозиция за застрашеност, са склонни да свързват всичко най-напред със себе си. Предизвиканият страх – естествената реакция при настъпване на състояние на несигурност или при възприемане на средата, като застрашаваща личната сигурност, без за това да са на лице реални заплахи, може да има различни непредсказуеми последствия, включително масови

прояви на паника. Индивидите от групата на адаптивните личности с диспозиция на сигурност, въпреки устойчивите си благоприятни личностни характеристики, също могат да реализират непродуктивни поведения, поради смяна на атитюд или под влияние на доминиращо умонастроение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Включването на личната сигурност като елемент на националната сигурност не се дължи само на формалното ѝ присъствие като ниво на сигурността. Настоящият дисертационен труд го представя като важен съдържателен компонент в нея, който влияе върху другите две съставни на конструкта – груповата и държавната (национална) сигурност. В изследването аргументирано е защитено виждането, че трудно може да има задоволителна групова и национална сигурност при несигурни и застрашени граждани, въпреки социалната принадлежност и институционални действия. Като вярно е представено и обратното – личната сигурност в голяма степен е зависима от състоянието на обществото и държавата.

Въпросът за приоритета е сложен, защото тази взаимозависимост не касае константни величини и неизменни състояния. Възможно е личната сигурност да бъде застрашена и дори възприета като несигурност ако групите и общностите са застрашени, а държавата и институциите не изпълняват пълноценно регулативните си и защитни функции. Но също така е възможно да се реализират масови деструктивни прояви, следствие субективно възприети проблеми, свързани с личната сигурност, които да разстроят нормалното функциониране на социалните системи и държавните институции. В този смисъл на личната сигурност, в т.ч. и на психологическите ѝ аспекти, трябва да се отдава необходимото внимание,

не само защото е фактор на националната сигурност, но и защото е свързана с оптималното съществуване на индивидите и качеството на живот.

Всяко научно изследване, освен че дава отговори, повдига и въпроси. По отношение на личната сигурност настоящият дисертационен труд обобщава няколко интересни проблема.

На **първо място** стои въпросът за ролята на психологията в процеса на изследването на факторите и механизмите на преживяването на сигурност и несигурност, както възможностите ѝ да ги променя – по мое мнение, неизползвани напълно у нас. Ако приемем, че личностните диспозиции са био-психо-социално закрепени предразположености, би могло да се предположи, че склонните към несигурност (лицата с диспозиция на застрашеност) са обречени на такава несигурност. В този контекст може да се очаква склонните към сигурност (лицата с диспозиция за сигурност) да са психически защитени. Тези предположения могат да се проверят с друго научно изследване.

На **второ място** – поради ограниченията и постановката на настоящото изследване, остава неизяснено защо една значителна част от изследваните лица, които са в неадаптивния личностен тип и дори в условната крайна група на лицата с диспозиция на застрашеност, се самоопределят като сигурни или почти сигурни. Би могло да се предположи, че те се заблуждават, водени от еволюционно заложения стремеж или потребност от сигурност. Последното също би могло да се провери чрез друго изследване.

Това актуализира проблема за намиране (изработване) на специфичен, валиден и надежден психологически инструмент за изследване на личната сигурност.

На **трето място** се явява необходимостта от изясняване на отношението на личната сигурност към някои установени в теорията за сигурността категории, като „прагове на сигурност/несигурност” и „кризи на сигурността”. По-точно казано дали и как се отнасят към сигурността на индивида?

На **четвърто място** от допълнително изследване се нуждае проблемът за ролята на интернет средата и т.н. виртуална реалност за личната сигурност. Това не само заради големите ѝ информационни възможности, а и поради обстоятелството, че в нея се реализират фактори, касаещи всички нива на сигурността.

На **пето място** следва да се оцени допълнително един важен резултат от изследването – ниското доверие в държавата и нейните институции.²⁴ Този факт се подкрепя и от обстоятелството, че за голямата част от изследваните лица личната сигурност се повлиява най-много от „слухове и разкази на познати”. Макар да се нуждае от допълнително изследване горното потвърждава относително слабото отражение на действията на държавата и информационните ѝ механизми върху преживяването за личната сигурност. Това поставя същата в зависимост от различни, включително случайни, злонамерени или манипулативни влияния.²⁵ Тук специално следва да се отбележи, че изследването е проведено преди обявяването на световната пандемия COVID-19. Дисертационният труд беше завършен преди този исторически момент. Това обстоятелство не променя актуалността му. Напротив, дисертацията представя едно от последните официални изследвания у нас, а вероятно и в световен мащаб,

²⁴ Интересен е фактът, че макар да декларират ниско доверие към държавата и институциите, повечето хора обвиняват и търсят тъкмо държавата и институциите при проблем с личната си сигурност.

²⁵ Опитите да се използва личната сигурност в официално политическо говорене, макар да се случват, изглежда са обречени на неуспех. Бел. авт.

по проблемите на психологическите аспекти на личната сигурност преди тази глобална заплаха. Поради това тя може да послужи като официална база за сравнение за това как новите реалности промениха мисленето и поведението на хората и отделните национални държави на всички нива на сигурността. Споделянето на резултатите и провеждането на нови изследвания в този контекст представляват само два от възможните подходи за постигане на значими научни и научно-приложни резултати от НВУ „Васил Левски” и автора на дисертационния труд.

На **шесто място** необходимо е да се обърне внимание при едни бъдещи изследвания на влиянието на споменатата бегло в теоретичната част *емоционална интелигентност*. Като специфично качество на личността, тя не само „осигурява” необходимия баланс между емоция и разум, но влияе върху такива важни за личната сигурност неща като емпатията, мотивацията и разбиране на чувствата, свои и тези на другите.

Потвърждаването на работните и на главната хипотези, както и конкретните резултати от изследването, дават възможност за някои *практически препоръки* за личната и от там за националната сигурност:

- Личната сигурност, макар да зависи в много голяма степен от личностните черти (диспозиции) не е личен проблем. За това усилията на личността следва да се насочват към активност за укрепване на социалния ред;

- Личната сигурност или по-скоро несигурност или застрашеност, се преживяват в един по-общ комплекс на психически дискомфорт и житейска неудовлетвореност. В този контекст широко дискутираната „липса на справедливост” е нейна проекция. Който работи за сигурността, работи за щастието;

- Трябва да се отчита и по възможност „регулира“ влиянието на медиите, защото между двете крайни и устойчиви диспозиции – диспозиция на сигурност и диспозиция за застрашеност, има една голяма група, която преживява сигурност, но макар и да е адаптивна тази група, хората в нея могат да се поддадат на внушения и да се разколебаят;

- Използването на социално-икономически или политически аргументи, слабо могат да повлияят лицата с диспозиция на сигурност и диспозиция за застрашеност. Що се касае до останалите хора – в средната част на „спектъра“, ефектът също е съмнителен, поради това, че подобни аргументи присъстват слабо в когнитивно-афективния комплекс, но могат да доведат до когнитивни разколебавания. Ето защо личната сигурност не бива да се използва за политическа пропаганда.²⁶

- Най-проблемни в социално и психологическо отношение са хората със затвърдени диспозиция за застрашеност. От тях могат да се очакват различни, включително деструктивни прояви и лошо електорално поведение;

- Независимо от потвърждаването с психологически методи на преобладаващото преживяване на лична сигурност, може да се очаква „разминаване“ между декларираното (изказаното) и реалното (психологическото) преживяване. Поради това въпросът за личната сигурност трябва да се използва в социологически изследвания внимателно, особено в интерпретациите.

²⁶ Това е използван от популистите подход. Много диктатори са дошли на власт и поради експлоатация на чувството за сигурност, особено в несигурни времена.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни приноси:

1. За пръв път се изследва въпроса за личната сигурност в зависимост от субективното ѝ преживяване и във връзка с личностни характеристики (диспозиции) и социалнопсихологически фактори.
2. В теоретичен план е представено и аргументирано виждане за личната несигурност в психологически и евдемоничен аспект.
3. Доказва се определящото влияние на личностните черти и диспозиции при оценка на влиянията на средата.
4. Като цяло дисертационният труд потвърждава мултидисциплинарния характер и необходимостта от такъв подход към проблема за сигурността.

Научно-приложни приноси:

1. Формулирани са два нови вида личностна предразположеност, които имат важно значение за преживяването на сигурността – „Диспозиция за застрашеност” и „Диспозиция на сигурност”.
2. Дава се модел за проучване на личната сигурност, базиран на изследване на личностни и социалнопсихологически фактори.
3. Дават се практически насоки, касаещи влиянието на личната сигурност в различни сфери на социално-политическия живот.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Андонова, Даниела.** Психология на оптималното функциониране. Варна, ВСУ, 2012.
2. **Андреева, Людмила.** Социално познание и междуличностно взаимодействие. София: ЛИК, 1999. с. 251.
3. **Ангелов, Аню, Димитър Митрев.** Устойчивост и демократичен мониторинг на националната сигурност. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2005.
4. **Аргайл, Майкъл, Моника Хендерсън.** Анатомия на човешките отношения, София: Наука и изкуство, 1989.
5. **Арънсън, Елиът.** Човекът – „социално животно”. София: Дамян Яков, 2009.
6. **Асенова, Иванка.** Невропсихология, Благоевград: „Санин НиН”, 2009.
7. **Атанасов, Христо, Димитър Димитров.** Международни и регионални системи за сигурност. В.Търново: НВУ „Васил Левски”. 2014.
8. **Божинова, Румяна, Ергюл Таир.** Обективни и субективни измерения на медийната реалност. Психологични аспекти на медийните въздействия. София: Изд. Бгкниг@. 2011.
9. **Бондиков, Венцислав.** Манипулация и публична комуникация – митове и реалности. София: Парадокс. 2011.
10. **Бузов, Вихрен.** *Вземане на решения при кризи на сигурността.* Велико Търново: Абагар, 2009. с. 13.
11. **Величков, Ангел.** *Предполагаемите светове на личността.* София: Институт по психология-МВР, 2001
12. **Величков, Ангел.** Личната сигурност в големия град. София: Албатрос, 2004.

13. **Величков, Ангел и сътр.** Метод за оценка на индивидуалните различия в потребността от сигурност. Българско списание по психология. бр.1. 1998.

14. **Вирмозелова, Наташа.** Възрастови и полови различия при локализацията на контрола. Приложна психология и социална практика. Варна: Университетско изд. „Черноризец Храбър”, 2011.

15. **Георгиев, Георги Ат.** Възможности за развитие на личностен потенциал на човешките ресурси в детска, юношеска и младежка възраст в контекста на сигурността и отбраната, сб. Научни трудове на Русенския университет, том 55, Русе: РУ „А. Кънчев”. 2016.

16. **Гитуни, Монсеф.** Емоционалната интелигентност. София: Просвета. 2003.

17. **Голман, Даниъл.** Емоционалната интелигентност, София: Изток-Запад. 2011.

18. **Градев, Димитър.** Социална психология на масовото поведение. София: УИ „Св. Климент Охридски”. 1995.

19. **Грачев, Георгий.** Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. Москва: Изд. РАГС. 1998.

20. **Дамазио, Антонио.** Изграждане на съзнателния мозък. София: Изток-Запад. 2014.

21. **Данчев, Николай.** Психология на всекидневието. Габрово: ЕНС-ПРЕС. 2007.

22. **Енциклопедия** по психология, под ред. на Р. Корсини. София: Наука и изкуство. 1998.

23. **Екман, Пол.** Излъжи ме ако можеш. Жануа 98. 2011.

24. **Экман, Пол.** Психология эмоции. Я знаю что ты чувствуешь. Санкт Петербург: Питер. 2010.

25. **Заимов, Коста.** Афективни параадаптивни реакции на личността. София: Медицина и физкултура. 1989.
26. **Зиновиева, Ирина.** Смисъл и смислова регулация на поведението. София: 2010.
27. **Изард, Кэррол.** Психология емоции. Санкт Петербург: Питер. 1999.
28. **Йончев, Димитър.** Теория на скритото присъствие. София: Ф-я”Демокрация и сигурност”. 2002.
29. **Йончев, Димитър.** В търсене на сигурността. Сигурността в концепцията на присъствието. София: Изток-Запад. 2014.
30. **Йончев, Димитър.** Равнища на сигурност. София: Издателство НБУ. 2008.
31. **Йончев, Димитър, Николай Слатински.** Бяла книга по въпросите на гражданския контрол във въоръжените сили 1990-1997. София: „Демокрация и сигурност”. 1998.
32. **Камарашев, Георги.** Управление на кризи. В. Търново: НВУ „Васил Левски”. 2014.
33. **Карагяурова, Даниела.** Просоциалното поведение, като междуличностно отношение. Варна: СТЕНО. 2010.
34. **Мадолев, Васил.** Личностни черти и лична ценност. Благоевград: ЮЗУ Неофит Рилски, 2007.
35. **Майерс, Дэвид.** Социална психология. Санкт-Петербург: Питер. 2000.
36. **Маслоу, Ейбрахам.** Мотивация и личност. Санкт-Петербург: Евразия. 1999.
37. **Милграм, Стэнли.** Експеримент в социална психология. Санкт-Петербург: Питер. 2000.

38. **Минчев, Борис.** Психология. Еволюционно феноменологичен подход. София: Сиела. 2013.
39. **Нешев, Петър.** Проблеми на политическата психология. В. Търново: Фабер. 2008.
40. **Нешев, Петър.** Проблеми на социалната психология. В. Търново: Фабер. 2010.
41. **Олпорт, Гордон.** Становление личности (избранные труды). Москва: Смысл. 2002.
42. **Пенчева, Сийка.** Когнитивна невропсихология. София: Веда Словена. 2000.
43. **Петков, Марин.** Терминология на сигурността, Електронно издание, В. Търново: НВУ „Васил Левски“. 2014.
44. **Пирьова, Боряна.** Биологична психология. София: Веда Словена. 2000.
45. **Проблеми** на националната сигурност на република България. т.1, под ред. Вихрен Бузов, В. Търново: ИЗИС. 2009.
46. **Пудин, Константин.** Ролята на медиите в сектора за сигурност и отбрана., сб. „Стратегии и политика на сигурност“, София: 2010.
47. **Рачев, Валери, Огнян Аврамов.** Националната сигурност и демократизирането на гражданско-военните отношения в България., София: Албатрос. 1996.
48. **Речник** по психология, под ред. на Гюнтер Клаус и съавт. София: Наука и изкуство. 1988.
49. **Селигман, Мартин.** Как да бъдем оптимисти, София: Кибеа. 2001.
50. **Слатински, Николай.** Измерения на сигурността. София: Парадигма. 2000.

51. **Слатински, Николай.** Петте нива на сигурност. София: Военно издателство. 2010.

52. **Слатински, Николай.** Сигурността – същност, смисъл, съдържание. София: Военно издателство. 2011.

53. **Социална психология.** том 1, под. ред. на С. Московичи, София: ИК „Женифер-Хикс“. 1998.

54. **Стефанов, Георги.** Теория на международната сигурност. София, Сиела. 2005.

55. **Стойков, Стойко, Петър Маринов, Йосиф Кочев.** Сигурността и несигурността – основни елементи в генезиса на понятието „национална сигурност“. Сп. Международна политика, бр. 1. 2014.

56. **Стойков, Валери.** Теория и практика на емпиричното психологично изследване. Варна: ВСУ Черноризец Храбър, 2015.

57. **Стойков, Валери.** Психичен стрес в организацията. Системен модел на изследване. Варна: ВСУ. 2011.

58. **Фром, Ерих.** Човекът за себе си. София: УИ Св.Климент Охридски. 1995.

59. **Фуко, Мишел.** Трябва да защитаваме обществото, София: ЛИК. 2003.

60. **Хаджийски, Минко.** Компендиум по психопатология. В.Търново: Фабер. 2007.

61. **Хаджийски, Минко.** Опит за психологически анализ на самозапалванията у нас в периода февруари-март 2013 година. сб. „Приложна психология и социална практика“. Варна: ВСУ. 2013.

62. **Хаджийски, Минко.** Консултативна психология. В. Търново: Фабер. 2003.

63. **Хаджийски, Минко.** Три ползи от Фейсбук. Резултати от едно допитване. сб. „Приложна психология и социална практика” Варна: ВСУ. 2014.
64. **Хаджийски, Минко.** Теория и практика на психологическото консултиране. В. Търново: Фабер. 2014.
65. **Хаджийски, Минко.** Психопатията в полето на юридическата психология. В. Търново: Фабер. 2016.
66. **Хекхаузен, Хайнц.** Мотивация и дейтелност. т. 1. Москва: Педагогика. 1986.
67. **Хекхаузен, Хайнц.** Мотивация и дейтелност. т. 2, Москва: Педагогика. 1986.
68. **Хълл, Ларри, Дъниел Зиглер.** Теории личности. Санкт-Петербург: Питер. 1999.
69. **Чиксентмихайи, Михай.** В поисках потока: Психология включенности в повседневность. Москва: 2011.
70. **Abraham, R.** Media and National Security. New Delhi: KW Publishers. 2012.
71. **Abramson, L., J. Garber & M. E. P. Seligman.** *Learned helplessness in humans: An attributional analysis.* NY: Academic press. 1980.
72. **Allport, G.** Personality a Psychological Interpretation. New York: Henry Hold and Company, 1938.
73. **Baldwin, D.** The concept of security *Review of International Studies,* British International Studies Association. 1997.
74. **Brett, A., M. Smith, E. Price, & W. Huitt.** Overview of the affective domain. *Educational Psychology Interactive.* Valdosta, GA: Valdosta State University. 2003.
75. **Bar-Tal, D., D. Jacobson.** A Psychological Perspective on Security. Applied psychology, 47, Tel-Aviv University. 1998.

76. **Brett, A., M. Smith, E. Price & W. Huitt.** Overview of the affective domain. *Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University. 2003.
77. **Buss, D.** The evolution of happiness. *American Psychologist*. 55. 2000.
78. **Cassidy, T., E. Burnside.** Cognitive appraisal, vulnerability and coping. *Counselling Psychology Quarterly*, 9 (3). 1996.
79. **Damasio, A.** The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of the Prefrontal Cortex. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 351. 1996.
80. **Epstein, R.** *Cognitive – experiential self theory of personality.*, Comprehensive Handbook of Psychology, Vol 5., Hoboken, NJ. 2003.
81. **James, W.** The principles of Psychology. Harvard University Press.
82. **Kilpatrick, F. V.** Problems of Perception in Extreme Situations. *Human Organization*: Summer 1957, Vol. 16, No. 2. 1957.
83. **Frijda, N.** Emotion Experience. *Cognition and Emotion.*, Vol. 19 2005.
84. **Giles, D.** Media Psychology, New Jersey: Erlbaum. 2003.
85. **Gosling, S, P. Retfrow, W. Jr. Swan,** A very brief measure of the Big-Five. *Journal of Research in Personality*, 37. 2003
86. **Green, G.** Introduction to Security, London. 1986.
87. **Kiehl, K.** Paralimbic disfunction. MIT press. 2006.
88. **Klein, W. M. & N. M. Radcliffe.** Dispositional, unrealistic, and comparative optimism: Differential relations with the knowledge and processing of risk information and beliefs about personal risk. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28. 2002.
89. **Kumar, A. et al.** *Social Networking Sites and Their Security Issues.* International Journal of Scientific and Research Publicationsq Volume 3, Issue 4. 2013.

90. **Madhavan, V.** *Emotional Stability and Adjustment Perspective of Mental Health*. Journal of Humanities and Social Science. 2011.

91. **Marks, L. I.** Deconstructing locus of control: Implication for practitioners. *Journal of Counseling and Development*, 76(3), 251-260. 1998.

92. **Maslow, A.** The dynamics of psychological security – insecurity. NY: *Brooklyn College*, 1968.

93. **Mölder, Holger.** NATO's Role in the Post-Modern European Security and the Experience of the Baltic Sea Region. // *Baltic Security & Defence Review*, 2006, Vol. 8. 2006.

94. **Parkinson, B.** Emotions are Social. *British Journal of Psychology*. 87. 1996.

95. **Ratner, C.** A Social Constructionist Critique of the Naturalist Theory of Emotion. *Journal of Mind & Behavior*, 10 (3). 1989.

96. **Report** of the Presidential task Force on Psychological Ethics and National Security. 2005.

97. **Rotter, J. B.** Internal versus external control of reinforcement: an ease history of a variable. *American Psychologist*, 45. 1990.

98. **Rycroft, C.** A Critical Dictionary of Psychoanalysis. Penguin books. Ltd. 1968.

99. **Ruthig, J. Et al.** Comparative risk and perceived control: Implications for psychological and physical well-being among older adults. *The Journal of Social Psychology* 147(4). 2007.

100. **Scheier, M. F.; C. S. Carver.** „Dispositional optimism and physical well-being: the influence of generalized outcome expectancies on health”. *Journal of Personality*. 55. 1987.

101. **Scheier, M. F., C. S. Carver.** „Dispositional optimism and physical well-being: the influence of generalized outcome expectancies on health”. *Journal of Personality*. 55. 1987.

- 102.**Smith, D. W.** „*Phenomenology*”. The Stanford Encyclopaedia of Philosophy. *Edward N. Zalta* 2008.
- 103.**Shultz, D.** Chapter 9 – Raymond Cattell. Theories of personality. 1990.
- 104.**Skinner, E. D** guide to constructs of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71. 1996.
- 105.**Taylor, R. B.** The incivilities thesis: Theory, measurement and policy, *National Institute of Justice*, USA. 1999.
- 106.**Trivers, R. L.** The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*,46. 1971.
- 107.**Sneider, S. L.** In search of realistic optimism: meaning,knowledge and warm fuzziness. *American Psychologist*, 56(3). (2001).
- 108.**Virmozelova, N.** Locus of Control and Its Relationship With Some Social-Demographic Factors. <https://psyct.psychopen.eu/article/view/179/html>
- 109.**United Nations Development Programme** *Human Development Report*. NY. 1994.
- 110.**Zimbardo, P.** The Psychology of Attitude Change and Social Influence. New York: McGraw-Hill. 1991.
111. **Zimbardo, P.** Psychology And Life, 17/e, Allyn & Bacon Publishing. 2005.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Към дисертационния труд са разработени четири приложения. Те са включени в книжното му тяло, общо съдържат 3 таблици и имат следното наименование и структура:

- **Приложение № 1** – Изследване на самооценката по Розънбърг (въпросник);

- **Приложение № 2** – Изследване на емоционална стабилност (част от Big Five). Съдържа личностен тест за изследване на емоционална стабилност.

- **Приложение № 3** – Изследване на локуса на контрола (Радославова, Величков, 2005). Съдържа: 1. Въпросник за изследване на локуса на контрола и 2. Метод за оценка на локализацията на контрола (Ангел Величков, Мария Радославова).

- **Приложение № 4** – Изследване на оптимизъм и негативни очаквания (Радославова, Величков, 2005). Съдържа: 1. Въпросник за изследване на оптимизъм и негативни очаквания и 2. Метод за оценка на оптимизъм и негативни очаквания (Ангел Величков, Мария Радославова, 2005).

ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Хаджийски, Деян.** Психологически аспекти на националната сигурност. Сборник доклади от научна конференция „Актуални проблеми на сигурността” т. 2, НВУ В.Търново, 2014. с. 320-324, ISSN 2367-7465.

2. **Хаджийски, Деян.** Доверието като психологически фактор на личната сигурност. Сборник от научно-приложна конференция „Правото на сигурност” кн. 32, ВСУ Черноризец Храбър, 2017. с. 167-173. ISSN 1313-7263.

3. **Хаджийски, Деян.** Личностни фактори на индивидуалната сигурност., Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция. т 4., НВУ „В. Левски”, 2017. с.141-146. ISSN 1314-1937.

4. **Хаджийски, Деян..** Психология на личната сигурност. Библиотека „Диоген”, ВТУ Св. Св. Кирил и Методий, 2018. с. 26-38. ISBN 978-619-208-153-9.

5. **Хаджийски, Деян.** Личната сигурност, като обективна реалност и субективно преживяване. НВУ „В. Левски” Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция. т. 5, 2018. с. 143-146. ISSN 1314-1937.

6. **Хаджийски, Деян.** Лична сигурност и социална среда. Сп. „Политика и сигурност” год. 2, бр. 2, Висше училище по сигурност и икономика, Пловдив. 2014. с. 120-127. ISSN 2535- 0358.

7. **Хаджийски, Деян.** Медия и интернет как социално-психологическите фактори на личната безопасност. Сб. Современные проблемы социальной психологии и социальной работы. Санкт-Петербург, 2019. с. 100-102. ISBN 978-5-7621-1023-5.

8. **Hadzhiyski, Deyan.** Trust as a Psychological Factor of Personal Security. Conference materials Globalization the State and the Individual,

International Scientific Journal, Lublin-Varna, 2017. p. 167-173. ISSN 2367-4555.

9. **Хаджийски, Деян.** Лична ценност и лична сигурност. Библиотека „Диоген” т. 28, УИ Св. Св. Кирил и Методий, 2020. с. 199-206. ISSN 1314-2763 (print), ISSN 23-67- 9549 (online).